

Vesa Kanniainen

Talouden moraalit, markkinavoimat ja yritysten yhteiskuntavastuu
Kirjassa ”Etikka ja talous”, toim. Vesa Kanniainen, Matti Sintonen, WSOY 2003.

1. Ajan ilmiöitä

”Gibraltar-jutun päätekiä sai kaksi vuotta vankeutta neljästä törkeästä velallisen petoksesta, hänen vaimonsa sai puolentoista vuoden ehdollisen tuomion. Perheen poika tuomittiin avunannosta kolmeen törkeään velallisen petokseen. Päätekiä on pyörittänyt yritystoimintaa muun muassa Porissa ja Helsingissä. Aviopari syyllistyi miljoonaluokan omaisuuden salaamiseen samalla, kun oli ulosotossa ja velkajärjestelyssä. Päätekiä oli hakeutunut henkilökohtaiseen konkurssiin. Perhe oli todettu varattomaksi. Omaisuus oli kätkettyä muun muassa veroparatiisina tunnetulle Gibraltarille rekisteröityihin yhtiöihin”, HS 20.4.2001.

Kuluneen vuoden aikana lehtien taloussivut ovat täyttyneet toinen toistaan räikeämmistä arvotettujen suuryhtiöiden taloudellisista väärinkäytöksistä, kirjanpidon vääristelyistä ja liikkeenjohdon talousrikoksista. USA:ssa eletään Enron-Andersen skandaalin jälkimaininkeja, Ruotsissa ABB:n johdon salaiset eläke-edut pysäyttivät avoimuutta ja tasa-arvoa vaalineen naapurimme kansalaiset, Suomessa jäivät elämään epäilyt IT-yhtiöiden sisäpiirien rahastuksesta vähemmistöosakkaiden kustannuksella huolimatta rahoitustarkastuksen vaikeuksista tuottaa näyttöä. Liikkeenjohdon palkitseminen, etenkin osakekursseihin sidotut optioedut ovat osoittautumassa virheinvestointien käynnistysvoimaksi.

Kapitalismin petturit otsikoissa:

USA:n kapitalismin himmenevät jalokivet: Enron, Arthur Andersen, Worldcom, Merck, AOL Time Warner.....

Ruotsalais-sveitsiläisen ABB:n salatut johdon eläke-edut.....

Suomessa: IT-yhtiöiden johdon rahastus, sisäpiiririkokset, konkurssirikokset....

.....ja liikemies Fryckman jatkaa pakoan

Optioita siellä, optioita täällä...

Kansantalouden toiminta perustuu hyväksytyihin pelisääntöihin, vahvaan luottamuspääomaan ja tehtyjen sopimusten kunnioittamiseen. Että näin on, on kaikkien osapuolten etu. Luottamuspääoman säilymistä varjelevat monet sellaiset tekijät kuten sopimusten ja yhteistyön toistuvuus, maineenmuodostus ja yrityskulttuuri. Viime kädessä sen turvana ovat myös yhteiskunnan instituutiot kuten oikeuslaitos. Aika ajoin kuitenkin tapahtuu yllätyksiä, opportunistisiin sortumista ja moraalikatoa. Talousrikokset ovat omalla tavallaan ”innovaatioita”, luovuuden hedelmiä. Siinä missä huippujohtaja tekee parhaimmillaan hyvää tulosta, hänen lahjakkuutensa voi myös toisissa oloissa kääntyä palvelemaan toisia jumalia. ”Tilaisuus tekee varkaan”, tiesi jo vanha sananlasku. Huippuaivot kykenevät tuhoavaan siinä kuin luovaankin. Yksi tapa arvioida yrityskulttuuria on kysyä, onko sillä kykyä rajoittaa opportunistista käyttäytymistä. Ensisijaisina kärsijöinä ovat yllätetyiksi tulleet yrityksen sidosryhmät, ts. omistajat, rahoittajat ja työntekijät. Luovaa tuhoa vastaan ei voida aina suojautua sopimuksin. Talousrikokset ovat arkipäivää. Niillä on se ikävä ominaisuus, että ne heittävät helposti epäilyn varjon muidenkin yritysten päälle, vaikka näiden asiat olisivat kunnossa. Syntyy

haitallinen ulkoisvaikutus. On todennäköistä, että sillä on ollut merkittävä osuutensa vuoden 2002 osakekurssien tasokorjaukselle kaikkialla maailmassa. Ulkopuolinen yhteiskunta on askeleen jäljessä. Kiusaus opportunistiin syntyy ja kiusaukseen on ilmeisen helppo langeta.

Kielteisten uutisten alle hautautuu tosiasia siitä, että hyvinvointi perustuu aina yritysten luomaan arvonlisään, jota julkinen sektori kansalaisten välillä tasaa. Tarvitaan kummankin näkökulman, siis sekä yritystoiminnan ja riskinoton että opportunistin kiihкотonta analysointia.

Kysymys talouden moraalista ei ole irrallinen. Useimmilla meistä on vahva tarve myös löytää vastaukset elämän suuriin kysymyksiin kuten kysymykseen siitä, mikä on oikein, mikä on väärin.

Elämän suuret kysymykset: oikea ja väärä, hyvä ja paha

Filosofit ovat esittäneet kysymykset.

Mutta vastauksia ei ole ollut tarjolla...

2. Mitä maailmassa on tapahtumassa?

Tapaus Enron

Vuoden 2002 alussa maailmaa kuohutti kaksi talousskandaalia, Enronin konkurssi ja ABB:n entisen johdon salaiset huippueläkkeet. Energiayhtiö Enron oli USA:n seitsemänneksi suurin yhtiö. Vain vuotta aikaisemmin yhtiö oli hyötynyt merkittävästi Kalifornia energiakriisistä. Sen pörssiarvo oli noussut yli 600 miljardiin dollariin. Enronin konkurssi on USA:n historian suurin. Vajaan vuoden sisällä se raportoi huipputappioista. Pääjohtaja Kenneth Layn johdolla Enronin johtajat ehtivät myydä omistamiaan yhtiön osakkeita vuosina 2000-2001 ennen kuin paljastukset alkoivat

keräten myyneilläään mittavan varallisuuden. Pian yhtiö joutui myöntämään, että se oli harhauttanut sidosryhmiä systemaattisesti vuodesta 1997 lähtien liioitellen voittojaan 586 miljoonalla dollarilla. Enron oli peitellyt tappioitaan siirtämällä velkoja niin, että ne eivät näkyneet Enronin tilinpäätöksessä. Yhtiö joutui hakemaan suojaa velkojia vastaan velkasaneerauksella. Tämä tarkoittaa USA:ssa vetoamista ns. Ch 11-lakiin.

Tuhansien Enronin työntekijöiden eläkesäästöt olivat kiinni Enronin osakkeissa. Enronin tappioiden peittelyyn oli osallistunut tilintarkastusyhtiö Arthur Andersen. Se oli auttanut Enronia perustamaan kolmentuhannen tytär- ja partnership-yhtiön verkoston. Tässä ei ole mitään ongelmaa. Ongelma syntyi tavasta harhauttaa sidosryhmiä paljastamatta niille Enronin todellista tilaa. Tilintarkastusyhtiön tehtävänä on toimia omistajien edustajana, valvoa yhtiöiden toimintaa ja paljastaa väärinkäytökset. Arthur Andersen sen sijaan liittoutui Enronin kanssa. Andersenin työntekijät tuhosivat Enroniin liittyviä asiapapereita vain hieman ennen Enronin konkurssia. Tilintarkastusyhtiön uskottavuus on mennyt. Vahinko on laajempi, koska yhtiön toiminta heittää helposti varjon muidenkin tilintarkastusyhtiöiden päälle. Markkinat reagoivat ja rankaisivat. Mutta rankaisivatko ne riittävästi? Mitä tapahtuu omien työntekijöiden motivaatiolle?

Konkurssi on menettely, jonka kautta yhtiöön sijoittaneet osakkeenomistajat vapautetaan yhtiön tekemistä veloista. Konkurssi tarkoittaa sitä, että yhtiön varat ja odotettu kassavirta eivät ole riittäviä yhtiön velkavastuiden kattamiseksi. Osakkeet menettävät arvonsa. Velkojat saavat, mitä jäljelle on jäänyt. Usein ei mitään. Konkurssi kuuluu elämään. On aina kuulunut. Pörssiyhtiön konkurssi on silti epätavallinen. Enronin konkurssilla on kuitenkin eettinen ulottuvuutensa: yhtiön ylin johto oli ehtinyt kerätä Enronin toimintakaudella satumaiset henkilökohtaiset omaisuudet. Ne olivat pois osakkeenomistajilta. Konkurssin myötä velkojat jäivät vaille korvausta. Samaan aikaan monet Enronin 20.000 työntekijästä menettivät yhtiöön sidotut eläkesäästönsä. Enronin rikastuneella johdolla on moraalista velkaa monelle

ABB:n johdon eläkkeet

Toinen skandaali koski sveitsiläis-ruotsalaista monialayhtiötä ABB:tä. Yhtiö ilmoitti, että sen entisen huippujohdon, suosikkikansalaisten Percy Barnevikin ja Göran Lindahlin saamat salaisiin sopimuksiin perustuvat eläkorvaukset arvoltaan noin 900 miljoonaa markkaa oli hyväksytty epätydyttävällä tavalla ja yhtiö aikoo periä osan takaisin. Salaiset ja epätydyttävät sopimukset loukkasivat avoimuuteen tottuneita ruotsalaisia. Sopimukset oli tehty yhtiön hyvinä aikoina mutta pian yhtiön markkina-arvo oli pudonnut murto-osaan entisestään. Tappio vuodelta 2001 oli peräti 4.7 mrd markkaa johtaen 12.000 työntekijän irtisanomiseen. Tappio liitetään yhtiön USA:ssa Barnevikin aikana ostamaan rakennusyhtiöön. Osoittautui myös, että yhtiö oli käyttänyt paloeristeissä asbestia. Sekin vielä. Ei ole selvillä, oliko Barnevik tietoinen asbestista. Kysymys hänen oikeutuksestaan jättieläkkeeseen on silti moraalinen. ABB:n osalta virhe tapahtui siinä, että johdon satumaiset eläkesopimukset olivat salaisia, pienosakkailta salassa tehtyjä.

Sisäpiiri pyörii

Moraalikadon lähteitä on myös sisäpiiritiedon väärinkäyttö ja liikkeenjohdon ylivaiva asema osakkeenomistajiin nähden silloin, kun se ensimmäisenä saa tietoa yrityksen muuttuneesta kannattavuudesta. Tämä antaa mahdollisuuksia opportunistiin ja rahastukseen.

Sisäpiiriläisten osakekauppoja säädellään lailla. Kun liikkeenjohto ostaa yhtiönsä osakkeita esim. yrityskauppoja koskevien neuvottelujen ollessa käynnissä tai myy omistamansa tai johtamansa yrityksen osakkeita vähän ennen tulosvaroitusta, sisäpiirilainsäädännön tulisi tulla piensijoittajien turvaksi. Mutta se tulee vain harvoin.

Sisäpiiriepäilyjä nousee esiin tuon tuosta. Pörssiyhtiöiden tiedottamisrikkomukset, sisäpiiritiedon väärinkäyttö ja kurssimanipulaation mahdollisuus ovat olleet tutkinnan alla. Huonojen uutisten kertomista on viivytelty, kun johto on rahastanut. Syyttäjät ovat torjuneet Suomessa viimeisen viiden vuoden aikana yhdeksän poliisin epäilyä laittomista sisäpiirikaupoista. Vaikka ne ovat edenneet esitutkintaan, syyttäjä on jättänyt ajamatta

juttuja oikeudessa riittävän näytön puutteessa. Sampo-Leonian pääjohtaja Jouko K. Leskisen osakekauppoja Pohjolan ja Orionin osakkeilla on tutkittu poliisin toimesta mahdollisena sisäpiiririkkomuksena. IT-yritysten omistajat Veikko Lesonen (JOT Automation), Jyrki Salminen ja Tuomo Tilman (TJ-Group), Elmar Paanen, Annamari Jukko ja Topi Paananen (Eimo) ja Kim Weckström (Satama Interactive) möivät yhtiönsä osakeomistusta alamäen alkamisen kynnyksellä vuoden 2000 keväällä. Vaikka syytteiden nostamiselta vältyttiin, myynnit ajoituivat sopivasti ennen tulosvaroituksia. Etenkin Interne tkonsultti TJ-Groupin tulosvaroituksilla on ollut tapana tulla pörssisääntöjen vastaisesti kovin myöhään. Pörssitähti JOT Automationin kurssi lähti laskuun jo ennen, kuin tulosvaroitusta oli annettu. Joku myi. Pörssi-yhtiö Enderon toimitusjohtaja Jesse Jokinen oli joutunut eromaan, kun julkisuudessa oli kerrottu hänen myyneen Enderon osakkeita vain reilu viikko ennen, kuin yhtiö antoi tulosvaroituksen. Sisäpiiritietoa epäillään hyväksikäytetyn myös ahvenanmaalaisen Ålandsbankenin merkintäoikeuksilla ja osakkeilla v. 2001. Ålandsbankenin hallintoneuvoston kolme jäsentä joutui jättämään luottamustoimensa. Teollisuuden ja työnantajain toimitusjohtajan Johannes Koroman ja Amer-tupakan toimitusjohtajan Jukka Ant-Wuorisen henkilökohtaiset osakekaupat Talentumin osakkeilla ovat poliisitutkinnassa. Kumpikin on Talentumin hallituksessa ja yhtiö oli neuvottelemassa yhteisyrityksen perustamisesta Soneran kanssa.

Osingot ja irtisanomiset

Pohjola-yhtiön suunnitteli massairtisanomisia Iiro Viinaseen johdolla samaan aikaan, kun yhtiö maksoi huippuosinkoa. Viking Linen osingonmaksua osakkeenomistajille on arvosteltu syystä, että yhtiö odotti samaan aikaan yhteiskunnan tukea.

Lakot ja voimankäyttö

Lakot perustuvat monopolivoiman käyttöön. SAK:n ja STTK:n puheenjohtajien Lauri Ihalaisen ja Esa Svanljungin kaudella ay-liike uhkasi maan hallitusta 1990-luvulla kolme kertaa yleislakolla tilanteessa, jossa kansantalous oli vakavissa vaikeuksissa. Kevään 2000 lakot osoittivat jälleen kerran, kuten osoitti lennonjohtajien lakko vuonna 1999, että

lakon ulkopuolisten kärsimykset ja koko talouden menetykset eivät paljoa paina, kun erityisryhmät ajavat omia etujaan. Lennonjohtajat aiheuttivat Lapin kituville matkailuyrityksille suhteettomat menetykset.

Paperityöntekijöiden vahva asema johtuu siitä, että miljardien pääomainvestointi ei voi millään hinnalla jäädä tyhjäkäynnille. Paperimiehillä on monopoliasema, mitä tukee ulkopuolisen työvoiman käyttökielto. Muita parempi palkkataso on siksi mahdollinen. Alalla tapahtunut tuottavuuden nousu ei ole johtunut siitä, että alan työntekijät olisivat aikaisempaa tiiviimmin valvoneet paperitehtaan monitoreja.

Osa lakoista on laillisia. Ne on silloin käynnistetty hyvässä järjestyksessä.

Järjestäytyneessäkin yhteiskunnassa lakko-oikeus on tarpeen työnantajan vallan vastapainona. Osa lakoista on kuitenkin laittomia. Ne pysäyttävät työt eivätkä niiden vaikutukset rajoitu työnantajaan. Niistä kärsivät usein sivulliset. Nordean pankkitoimihenkilöiden lakko vuonna 2002 oli laitton ja toteutettiin aikana, jolloin työehtosopimus oli voimassa. Lakosta kärsivät etenkin eläkeläiset. Tukilakkojen logiikka herättää myös moraalisia kysymyksiä. Laivaliikenne meni Nordean pankkitoimihenkilöiden lakon aikana tukilakkoon. Mitä tekemistä laivaliikenteellä on Nordean työolojen kanssa?

Kuluttajien turvallisuus

Euroopassa kuluttajan turvallisuutta uhkasi maatalouden tuotanto- ja jakeluportaan aiheuttama hullun lehmän tauti. Taloudellisen tehokkuuden tavoittelu oli johtanut piittaamattomuuteen eläinkuljetuksissa ja terve ysuhkaan kuluttajille.

Sanat ja teot

Pankinjohtaja Sirkka Hämäläisen salainen eläke Suomen Pankista vuoti julkisuuteen ja aiheutti kritiikkiä. Presidentti Martti Ahtisaaren väistyttyä valtion päämiehen tehtävästään keväällä v. 2000 hän vastaanotti nimityksen kahdessa suomalaisessa yhtiössä. Toinen

näistä, jäsenyys elektroniikkayhtiö Elcoteqin hallituksessa toi hänelle optio-etuuden yhtiön osakkeisiin, minkä Ahtisaari rahasti kurssihuipulla. Hämäläisen ja Ahtisaaren tapaukset saivat moraalisen tuomion. Niissä ei ollut mitään laitonta. Yleisö reagoi heidän kannanottojensa ja omien ratkaisujensa väliseen ristiriitaan: Hämäläinen oli julkisuudessa arvotellut eläkkeitä, Ahtisaari tuominnut johdon optiot.

3. Ajan ilmiöiden sijoittaminen perspektiiviin

Yritysten perusarvot ovat nousseet pohdittavaksi, yrityksissä laaditaan eettisiä tilinpäätöksiä, yritysten yhteiskunnallista vastuuta korostetaan ja eettinen sijoitustoiminta luokittelee yrityksiä hyväksi ja huonoiksi. Mutta voiko tämä sittenkään toimia? Eettisten sijoitusten voittokulkua ei ole tapahtunut. Silti esim. USA:n suurimman eläkerahaston Calpersin vetäytyminen v. 2002 eräistä Aasian maasta (Malesia, Filippiinit, Thaimaa) eettisin perustein on tulkittu eettisen sijoitustoiminnan vahvistumiseksi.

Tässä kirjoituksessa pyritään välttämään ainakin vahvoja normatiivisia kannanottoja. Kysytään: mitä eettisin perustein voidaan näistä tapauksista sanoa? Miten niitä voidaan jäsentää? Ajan ilmiöiden ymmärtämiseksi on hyödyllistä lähteä siitä tosiasiaista, että jälkiteollinen yhteiskunta elänyt ns. kolmatta teollista vallankumoustaan. Sille on ollut ominaista seuraavat piirteet:

- tuotannossa vallitsevat kasvavat skaalatuotot,¹
- henkisen pääoman rooli korostuu,²
- monet tuotteet ovat digitaalisia,
- tuotteet ovat experience-hyödykkeitä, ts. niiden ominaisuudet tiedetään vasta, kun tuote on hankittu,
- tuotesykli on lyhentynyt ja tuotevariaatio lisääntynyt,
- kysynnässä esiintyy usein verkostoulokoisvaikutus,³

¹ Kasvavat skaalatuotot tarkoittavat sitä, että tuotannon yksikkökustannus alenee tuotannon määrän kasvaessa. Esimerkiksi matkapuhelinverkon rakentaminen aiheuttaa tietyn kiinteän kustannuksen riippumatta siitä, käytetäänkö sitä vai ei, toisin sanoen tarjotaanko siihen liittyvää palvelua vai ei. Palvelujen tuottaminen vaatii oman lisäkustannuksensa, joka kuitenkin kasvaa palvelujen volyymin myötä "vähenevästi". Näin yksikkökustannus on aleneva.

² Tieto tuotannontekijänä ei ole uusi idea. Edesmennyt professori Olavi Niitamo teki siitä väitöskirjan yli 40 vuotta sitten. Taloustieteessä endogeenisen kasvun teoria on sittemmin jo onnistunut erittelemään tämän prosessin pitkän tähtäimen hyvinvointihyötyjä.

³ Verkostoulokoisvaikutus tarkoittaa sitä, että kuluttajat arvottavat ja arvostavat tuotetta sitä enemmän,

- riskit ovat suuret,
- rahoittajiksi ovat nousseet ns. riskirahoittajat (engl. venture capital),
- markkinajohtajan asema korostuu,
- markkinat ovat monasti globaalit,
- yritysten kansallinen valvonta vaikeutunut.

Maailmantalouden globalisoitumisen seurauksena kilpailu on kiristynyt. Kun markkinat ovat globalisoituneet, kulttuuri on tulossa perässä. Lisääntyvästä informaation määrästä huolimatta ei ole selvää, että yrityskulttuuri olisi vahvistunut.

Ensimmäisen teollisen vallankumouksen nähdään tapahtuneen Britanniassa 1760-1830 ja se tuotti ensimmäiset koneet ja höyryvoiman. Toisen teollisen vallankumouksen satoa ovat sähkö, sähkömoottori, auto, lentokone, kemian teollisuus, puhelin, elokuva, radio, televisio, sisävesi ja innovaatioaalto sijoittui Eurooppaan ja USA:han 1860-1900.

Kolmannessa on kysymys ennen kaikkea informaatioteknologian vallankumouksesta.

Huolimatta pörssikuplan puhkeamisesta ja toimialaa koskevien odotusten

”normalisoitumisesta” vuonna 2000 ”uuden talouden” tuotteet eivät tietenkään ole kadonneet eivätkä katoa. Suunnittelematta ja kuin sattuman oikusta maailmaan on syntynyt ihmeellinen internet. Se on sivuuttanut fax-koneet yhteydenpitovälineenä. Sen potentiaalin hyödyntäminen on noussut kautta maailman kiivaan kilpailun välineeksi.

Yhdysvaltain kansantalous kasvoi 1990-luvulla vahvasti, mikä liittyi tietotekniikan nousuun ja logistiikan kehittymiseen. Eurooppa tavoittelee USA:n etumatkan saavuttamista, mutta on monessa suhteessa jäljessä. Suomen nousua 90-luvulla informaatioteknologian kehittäjänä taloushistoria tulee aikanaan pitämään kansallisena ihmeenä.

Uuden kasvusysäyksen käynnistämille projekteille on tyypillistä, että riskit ovat suurimmat projektien alkuvaiheessa. Tämä edellyttää sellaisten rahoittajien mukaan tuleamista, joilla on oman varainhankintansa luonteesta johtuen poikkeuksellista riskinsietokykyä ja projektien arviointitarpeen edellyttämää erityisosaamista. Nekin

mitä useammat ihmiset sitä käyttävät. Puhelin on sitä hyödyllisempi, mitä useammalla sellainen on.

vaativat lisäkorvauksen riskisijoitukselleen, säilyttävät pitkään päätösvaltaa ja luovat valmiuden irtaantua aikanaan. Kypsien toimialojen ja vakiintuneiden yhtiöiden rahoitusongelma on ratkaisevasti helpompi. Uudet toimialat tuottavat alussa vain lupauksia, riittämättömästi kassavirtaa ja tekevät vuosien ajan pelkkää tappiota. Kuten on nähty, niiden pörssi-arvot voivat silti odotuksista johtuen hipoa taivaita. Osa kaatuu ryskyen.

Vanha rahoitusjärjestelmä ei sovellu uusien toimialojen rahoitusratkaisuksi. Kolmannen teollisen vallankumouksen rahoittamiseksi syntyi sosiaalinen tilaisuus uudentyypiselle riskirahoitukselle (engl. venture capital). Ensimmäinen moderni riskirahoitusyhtiö oli American Research and Development (ARD), jonka MIT ja Harvard Business School olivat perustaneet vuonna 1946. Rahoitus oli kuitenkin vaatimatonta vielä 1970-luvun puolivälissä. 1990-luvulla tapahtui raju nousu. Riskirahoituksen kasvanut painoarvo näkyy etenkin siinä, että monet maailman arvokkaimmiksi yhtiöiksi kehittyneistä (Apple Computer, Genentech, Intel, Lotus, Microsoft and Yahoo) ovat saaneet aikanaan venture capital rahoitusta.

Uuden yrityksen käynnistyttyä se on sittemmin listautettu julkisesti arvioitavaksi päivittäiseksi kauppatavaraksi, kun alkuperäisen omistajan tai rahoittajan osakeomistusta on myyty ulkopuolisille pörssin kautta. Riskirahoittajan irtauduttua päätösvalta palautuu perustajayrittäjälle tai tätä seuraavalle yrittäjälle osakemarkkinoilta tulevalle valvonnalle alisteisena. Parhaiten pärjää kansantalous, jossa riskirahoittajat ja yrittäjät helpoiten löytävät toisensa ja jossa yrityksen pörssiin vieminen vaatii vähiten kustannuksia ja muutoinkin on joustavaa. Tämän ihanteellisen mielikuvan voi pilata uusien yhtiöiden johdon rahastus hetkellä, jolloin heillä mitä ilmeisimmin on täytynyt olla sisäpiiritietoa tilausten orastavasta pysähtymisestä.

Uuden talouden myötä syntyi uusi osakemiljonäärien luokka. Hyötyjiä on ollut kolmenlaisia. Alkuperäiset yrittäjät, innovaattorit, keksijät, eräänlaiset aikamme Pelle Pelottomat, ovat erityisosaamisellaan luoneet omaisuuksia. Suuryhtiöiden palkattu johto on rikastunut optioiden avulla. Kolmatta hyötyjäryhmää edustavat ulkopuoliset sijoittajat.

Heillä on ollut vähemmän aitoa osaamista. He ovat tehneet omaisuuksia ostamalla onnekkaisesti kaupan olevaa osakepääomaa ennen, kuin sen arvo on kivunnut taivaisiin. Kurssien alkaessa taittua on ollut vuorossa pudotuspeli. Nopeimmat ovat ehtineet alta pois.

Huolimatta osakemarkkinoiden ylilyönnistä ja voimakkaan kasvukauden päättymisestä vuonna 2000, mikään ei muuta sitä tosiasiaa, että kolmannen teollisen vallankumouksen myötä tulonmuodostus on vahvistunut. Samalla uusi teknologia on antanut uutta toivoa myös kehitysmaille. Vaikka ihmiset ovat joutuneet elämään uusien riskien kanssa, maailmaa ei voisi toisin rakentaa.

Yhtiöiden johdon optioedut ovat olleet viime vuosina esillä kenties enemmän kuin mikään muu tema. Onko moraalisesti oikein, että joku ansaitsee niin paljon enemmän kuin toinen, vaikka tulos tehdään yhdessä? Aikaisemmin rikastuttiin perimällä tai naimalla itseään varakkaampia. Kaikki olisi Suomessakin muutoin hyvin, ellei maassa olisi yhä varsin korkea pitkäaikaistyöttömien määrä ja jos laman tuskat olisivat tasaisemmin jakaantuneet. Köyhyys on määritelmäkysymys. Jos puhutaan toimeentulorajoilla elävistä, maassa on eräiden arvioiden mukaan köyhiä yhä 150.000-200.000. Samaan aikaan maan leipäjonot ovat säilyneet ja jopa pidentyneet. Niissä tietävästi oli alkanut vierailla osa-aikatyöläisiäkin.

Suuryhtiöiden moraalista oikeutta joukkoirtisanoa työntekijöitä samalla, kun yhtiö maksaa ennätysellistä osinkoa, on peräänkuulutettu. Sittemmin tapahtunut kehitys on osoittanut, että suurenkaan yrityksen maine ei kestä radikaalia äkkisaneerausta, olipa se yhtiön kannalta kuinka perusteltu tahansa.

On kulunut vain runsaat 10 vuotta siitä, kun Suomen kansantalous syöksyi länsimaiden pahimpaan lamaan sitten 1930-luvun. Kokonaistulot putosivat noin 12 prosenttia. Tilanne oli hallitsematon. Talous käyttäytyi kuin auto vahvassa humalatilassa olevan rattijuopon käsissä. Työtä vailla olevien määrä työvoimasta nousi yli 20 %:iin. Koteja tuhoutui,

elämätyöt haihtuivat kuin tuhkana tuuleen. Riskittöminä pidetyt pankit kaatuivat, niiden osakkeet menettivät arvonsa ja pankinjohtajia potkittiin pois.

Nokia-ihme liitännäistoimintoinen loi vuosikymmenessä Suomen taloudelle uuden tukijalan. Suomi on saavuttanut Ruotsin henkeä kohden lasketussa bruttokansantuotteessa. Maan vaihtotase on ollut pitkään runsaasti ylijäämäinen, kiitos lamalla luodun kilpailukyvyn. Vuosina 1999-2001 Suomi nautti heikentyneestä eurosta. Se oli tietenkin väliaikaista. Suomen lama ei ole ainoa kriisi lähihistoriassa. Palautettakoon mieliin Meksiko, Aasian maat, Japani, Venäjä, Brasilia ja Argentiina.

Mikä maailmaa riivaa? Miksi tällaisten riskien kanssa on pakko elää? Samalla, kun toiset näännyvät työtaakan alle, pitkäaikaistyöttömyys jatkuu. Ovatko kovat tosiasiat syrjäyttäneet kaiken inhimillisyyden? Ovatko moraali, oikeudenmukaisuus, tasa-arvo ja inhimillisyys kadonneet? Mitä on tapahtumassa sille maailmalle, jonka luulimme ymmärtävämme ja olimme tottuneet kokemaan turvalliseksi?

Suuret innovaatiot

Talousjärjestelmän dynamiikkaa on aiheellista lähestyä pitkistä perspektiivistä. Ihmiskunnan edistysaskeleet kautta historian ovat näkyneet sen kyvyssä tuottaa innovaatioita. Innovaatiot ovat kehitystä ja ne vahvistavat tulonmuodostusta, vaikka valitettavaa on, että niin monet ihmiskunnan historian innovaatioista kytkeytyvät sotilaallisiin tarpeisiin. Siltä osin maailma ei ole muutettavissa. Tämä on osa meitä, ihmisyyttä.

Innovaatioita eivät ole vain tekniset innovaatiot vaan yhtä tärkeitä itse asiassa ovat taloudellisten ja sosiaalisten instituutioiden kehittymiseen liittyneet innovaatiot. Yhteiskunnan rakenteen ja poliittinen demokratian kehittyminen ovat osa tätä prosessia. Kiinalla oli aikanaan 1300-luvulla ilmeinen mahdollisuutensa tuottaa todellinen teollinen vallankumous. Kiinan innovaatioihin kuuluivat paperi, tekstinpainaminen, kompassi, kello, ruuti, laivanrakennus, kehrupyörä, hevosen länget ja raudanvalutaito. Teolliset

vallankumoukset kuitenkin toteutuivat runsaat 300 vuotta myöhemmin länsimaissa. Miksi? Ilmeisesti Kiinan yksinvaltiutus ei ollut innovaatioiden hyödyntämiselle otollinen. V.1368 Ming dynastia oli syrjäyttänyt Mongol dynastian. Kiina menetti hankkimansa teknologisen johtoaseman ilmeisesti siksi, että muutokset nähtiin uhkana. Innovaatioiden kehittämistä ei pidetty hyväksyttävänä. Kaiken oli ilmeisesti oltava hallitsijan kontrolloitavissa. Kehitys pysähtyi sadoiksi vuosiksi.

Taloudellisten instituutioiden ja taloudellisen kulttuurin evoluutiossa keskeisiä innovaatioita ovat olleet etenkin rahatalous kaupan mahdollistajana, pankkilaitos luottajana ja osakeyhtiömuotoinen yritystoiminta riskien jakajana. Näiden tosiasioiden kiistäminen ei voi olla viisauden osoitus.⁴ Teknisten innovaatioiden osalta olemme eläneet kolmannen teollisen vallankumouksen alkuaikoja. Nämä innovaatiot tulevat horjuttamaan myös kulttuurien tasapainoa niin hyvässä kuin pahassakin. Ne tulevat muuttamaan ja kenties yhdenmukaistamaan arvoja. Tätä kehitystä ei ole mahdollista juurikaan ohjailta. Nykyinen materiaallinen hyvinvointi ei olisi mahdollista ilman 1800-luvulla käynnistynyttä teknologista kehitystä. Tänäpäen läntinen teknologia on ylivertainen. On syntynyt uudenlaista henkisen pääoman kysyntää. Erityislahjakkaat ovat perustaneet yrityksiä, tehneet omaisuuksia ja ajavat loistoautoilla. Arvokkain tuotantopanos löytyy korvien välillä. Se ei ole vakuuskelpoista pääomaa. Niinpä pankit eivät hankkeita rahoita. Tarvitaan riskirahoittajia.

Maailma on riskeistä rakennettu

Yksi tosiasia on, että tulot syntyvät pääosin yrityksissä. Yrittäjän riski on aito. Tilastojen valossa 30 % uusista yrityksistä kaatuu tai katoaa 3 vuodessa ja 50 % 5 vuoden kuluessa käynnistymisestä. Konkurssissa voi mennä oma talo ja muu omaisuus. Yrittäjyyskynnys on todellinen. Koko Suomessa työvoimasta vain vajaa 7.5 % toimii yrittäjänä. Jokaisen muun on joku toinen siis työllistänyt. Yrittäjä on riskinkantaja. Kriisit ovat tätä maailmaa: maailma on riskeistä rakennettu. Niinpä on myös tosiasia, että esim. yksikään palkansaajajärjestöjen palkansaajajäsen ei ole luonut omaa työpaikkaansa. Sen on aina

⁴ Rahoitusjärjestelmän kehityksen arvioinnista ks. Kanninen (2001).

luonut jokin yritys. Yrittäjän riskiä vastaan ei voi ostaa vakuutusta. Kuinka voisikaan. Kapitalisminn logiikka perustuu siihen, että joku kantaa riskit aidosti. Jos kaikki riskit olisivat pois vakuutettavissa, tällä olisi tuhoisa vaikutus: kannustimet ponnistella katoaisivat. Jonkun täytyy ottaa aidosti riskin kantaakseen.⁵

Yrittäjinä toimivia motivoi ennen kaikkea riippumattomuus ja halu vaikuttaa elämisen laatuun. Kansainvälisten vertailututkimusten mukaan heidän tulotasonsa voi jäädä keskimäärin alle sen, mitä palkansaajat saavat. Kun yritys työllistää muita ihmisiä, yrityksen tulos tehdään yhdessä työntekijän kanssa. Se on arvokas panos ja siitä on aihetta saada oikeudenmukainen korvaus.⁶

Työntekijän pääoma on hänen osaamisensa ja hänen työaikansa. Hän myy itseään työmarkkinoilla. Vaikka on loogisesti totta, että yrittäjän riski on aina suurempi kuin hänen työntekijänsä, silti työntekijä tarvitsee riittävää suojaa sekä huomisen varalta että vastapainona työnantajalle. Hänen koulutuksena ja osaamisensa ovat usein spesifisiä, tiettyyn ammattiin sidottuja. Yrityksen kaatuessa tai joutuessa vaikeuksiin uuden työpaikan löytäminen ei tapahdu helposti etenkin, jos se edellyttää toisentyypistä osaamista. Ihmisen koulutuspäätös ja uranvalinta ovat vuosien investointien seurausta, monasti peruuttamattomia. Allekirjoittaneesta voisi olla vaikea kouluttaa NHL-pelaajaa Teemu Selänteen ketjuun.⁷

Työntekijän suojasta sovitaan ja sitä turvataan irtisanomissäädöksin. Niitä arvioitaessa on muistettava suhdanneilmiö: yhtä tilikautta koskevat eettiset kannanotot ovat usein arvottomia. Yritysten toimintaa, työsopimuksia ja niiden toimivuutta sekä riskin kohtaantoa on arvioitava ylitse suhdannekierron. Sovittavat työehdot vaikuttavat yrityksen työllistämiskykyyn ja -haluun. Ne myös heijastuvat vallitsevaan palkkatasoon. Vahvojen työsopimusten ja vahvojen liittojen Euroopassa työsuhteet ovat säädeltyjä. Tähän liittyy kiistattomia etuja mm. neuvottelukustannusten alenemisen muodossa ja

⁵ Sosialistimaissa kokeiltiin vakuutusjärjestelmää, jossa yhteiskunta kantoi kaikki riskit. Lopputulos tiedetään.

⁶ Ilmakunnas ja Kannianen (2001) ovat tutkineet, mitkä tekijät vaikuttavat yrittäjyyssynnykseen.

⁷ Tosin Teemu Selänne tuskin pärjäisi taloustieteessä ilman pitkäjäisiä opintoja.

riittävän vastapainon luomisena työnantajan mielivaltaa vastaan. USA:ssa heikompi irtisanomissuoja ei näytä olleen este työsuhdeturvalle: yritykset kilpailevat rajusti työvoimasta. Työntekijät menevät sinne, missä maksetaan parhaiten. Työpaikkoja on ja niitä syntyy runsaasti. Esim. taantumien vuodet 2001-2002 eivät johtaneet massiivisiin irtisanomisiin USA:ssa.

Pörssipeli

Listautumisen ja maksullisten osakeantien talousteoria opettaa monta asiaa. Listautuvassa yrityksessä voi olla huippuosaamiseen perustuva kultajyvä tai yritys voi osoittautua pettymykseksi. Voi olla, että listautuja ei itsekään tiedä. Sijoittajaa suojaa vain oma järki ja varovaisuus. Voi olla, että puolet listautujista on pian kuolleita sieluja. Asetelma mahdollistaa myös moraalittoman rahastuksen, hyväuskoisten hyväksi käytön.

Osakkeiden jonotuksessa oli kurssin noustessa 1990-luvun lopulla taas kerran suuren urheilujuhlan tuntua. Tutkimus toki tukee sitä, että listautumisannissa monasti uusi omistaja saa muhkean pääomavoiton. Alkuinnostuksen jälkeen kurssi on kuitenkin monasti kääntynyt laskuun. Muita rahastuksen muotoja syntyy matkan varrella. Yhtiö voi tietää tuloksensa kehityksen ennen, kuin niistä ilmoittaa pörssivelvoitteiden mukaisesti. Mahdollisuus sisäpiiritiedon hyödyntämiseen on realiteetti. Johto saattaa rahastaa osakekurssin ollessa ylimmillään.

Alan tutkimukselta ei ongelma toki ole jäänyt huomaamatta. Kysymys on siitä, että sisäpiiriläinen tietää enemmän kuin ulkopuolinen. Niinpä monissa maissa on voitu todeta, että useimmiten ilmoitusta maksullisesta osakeannista seuraa kurssilasku. Markkinat tulkitsevat maksullisen annin tällöin niin, että omat rahat ovat loppuneet ja lisärahoitusta tarvitaan. Suomessa maksullinen anti on perinteisesti näkynyt kurssinousuna. Onko tämä johtunut siitä käänkövirheestä, että "share issue" on harhaanjohtavasti suomennettu sanalla "anti", kun oikea termi olisi "otto"? Yhtiöhän ottaa rahaa ja antaa tilalle paperia.

Päivittäinen pörssipeli on yleistynyt. Monista koko puuha tuntuu vastenmieliseltä.

Pörssipeliin ja keinotteluun liittyvät epäterveet piirteet eivät kuitenkaan tarkoita sitä, että

pörssi olisi moraalisesti paha asia. Aito osakesäästäjä oikeastaan on yhteiskunnan hyväntekijä. Hän osallistuu omalla panoksellaan niiden riskien kantamiseen, miltä riskeiltä emme missään tapauksessa suojaan pääse. Oikeastaan se on osakkeisiin sijoittamaton, joka on vapaamatkustaja ja jota voisi arvostella yhteisen asian pettämisestä. Ei ole tiedossa yhtään kansantaloutta, joka olisi saavuttanut merkittävän elintason nykymielessä ilman, että sillä olisi toimivat rahoitusmarkkinat ml. pörssi. Pörssin tehtävänä on toimia paitsi kehitykselle välttämättömän riskipääomien kerääjänä nimenomaan yritysten arvon kertojana. Pörssin tarjoama informaatiomäärä on suunnaton, vaikka tuo informaatio on sisäpiiritietojen, muita paremmin informoitujen suursijoittajien ja myös keinottelijoiden vääristämää. Sen kanssa vain on pakko elää, koska maailma on niin rakennettu.

Kaikista todetuista epäkohdista huolimatta pörssin merkitys yhteiskunnalle ja kansalaisille jää sittenkin kirkkaasti positiiviseksi. Joka ei tähän usko, kuviteltakoon elintaso maailmassa, jossa toimivia osakemarkkinoita ei olisi. Yhtiöiden listautuminen niiden kasvun käynnistyttyä tarjoaa kiistattomia hyötyjä. Onneksi ne palvelevat välillisesti koko yhteiskuntaa.

En siis arvostele osakesijoituksia. Myös kirkkomme arkkipiispa on ilmoittanut olevansa osakesijoittaja (Taloustaito 1999:4). Kirkon omat sijoitukset esim. keväällä 2000 olivat yli kymmenen mrd mk luokkaa julkisuudessa olleiden tietojen mukaan. Tämä ei ollut aivan vaatimaton potti. Myös SAK on kehottanut järjestöjään sijoittamaan osakkeisiin. Työntekijät tulisivat tällöin istumaan kahdella tuolilla, työntekijöinä ja omistajina. Itse asiassa palkansaajan ja osakesijoittajan erottelu tänä päivänä on veteen piirretty viiva: eläkevarojen sijoittaminen pörssiin tekee välillisesti kaikista eläkeläisistä pörssisijoittajia. Yli koko elinkaaren katsottuna työntekijät ovat siis pörssisijoittajia, nekin, jotka pörssipelin tuomitsevat. Työtulojen ja pääomatulojen tiukka erottelu ei ole enää mahdollista.

Johdon optiot

Pörssisijoittaja delegoi yhtiökokouksessa yhtiötään koskevat päätökset palkkaamalleen liikkeenjohdolle. Osakkeenomistajan kannalta on ongelmallista, että hän joutuu luovuttamaan päätös vallan ulkopuoliselle ilman, että hänellä voisi olla minkäänlaista varmuutta siitä, että tämä kunnioittaa hänen oikeutettua vaatimustaan saada tuottoa säästövaroilleen eikä pistä rahoja omaan taskuun, tuhlaa niitä kelomökin rakentamiseen Lappiin tai suihkukoneeseen Atlantin lentoja varten. Kysymys on tuloksen jakamisesta omistajien ja johdon kesken. Oletamus siitä, että liikkeenjohto ei olisi egoisti, olisi vaarallista yksinkertaisuutta. Tässä astuivat kuvaan johdon palkkiojärjestelmät. Syntyi nerokas ajatus: tehtäköön johdon palkkaus riippuvaiseksi yrityksen tuloksesta, tai vielä parempi, yhteenlasketusta tuloksesta yli koko nähtävissä olevan tulevaisuuden ts. osakekurssista. Olemme ajautuneet teemaan sitouttamisen tarpeesta ja kyvystä löytää siihen sopivat keinot. Tätä tutkii corporate governance-teoria, siis teoria yrityksen hallintajärjestelmistä, omistajavallan käyttämisestä. Tavoitteena on turvata se, että johto hankkii riskisijoittajalle korkeamman tuoton, kuin mitä riskitön sijoitus talletukseen tai esim. valtion obligaatioon tarjoaisi. Tavoite ei ole epämoraalinen. Ilman riskisijoituksia ei olisi mitään muitakaan sijoituksia. Talletukset ja valtion obligaatit tuottavat kohtuullisen riskitöntä tuottoa vain ja ainoastaan siksi, että ko. tuottoon kohdistuva riski on pitkälle sosialisoitu, hajautettu niin laajalle kuin mahdollista. Tallettajankin varojen riskittömyyden takaa viime kädessä koko muu maan väestö. Koko veronmaksajien ammattikunta takaa valtion obligaation tuoton konkurssiriskittömyyden. Tosin vararikon partaalla käyneitä valtioitakin tiedetään. Tietyt instituutit ovat riskittömiä vain, koska on luotu niitä koskeva vakuutus. Ilmaisia vakuutuksia ei ole. Joku aina maksaa. Muilta osin maailma on riskeistä rakennettu. Riskitön maailma ei olisi vain maksimaalisen tylsä, sitä ei ole olemassa. Sellaisen rakentaminen myös kaatuisi omaan mahdottomuuteensa. varsinkin, jos siihen liittyisi illuusio ”jokaiselle tarpeidensa mukaan.”

Luovuttaessaan yhtiönsä palkatun liikkeenjohdon hallintaan, osakkeenomistajat eivät kuitenkaan voi tietää, käyttääkö johto lahjojaan yrityksen parhaaksi vai omaksi hyväkseen. Riski moninkertaistuu, jos yhtiö ajautuu maailmanlopun tunnelmaan. Jos johdolla on mahdollisuus vääristää tulosta, yhtiön osake on markkinoilla väärin hinnoiteltu ja johto voi ehtiä rahastaa siihen sidotuilla optioilla itselleen sievoisen

omaisuuden, joka kuuluisi velkojille ja omistajille ml. yhtiöön sijoitetut työntekijöiden eläkevarat.

Johdon optio tarkoittaa sitä, että johto saa merkitä omistukseensa yhtiön osakkeita tulevaisuudessa edellyttäen, että yhtiön kurssi nousee yli tietyn arvon. Optio ei ole pois yrityksen tuloksesta. Sen maksajina ovat osakkeenomistajat, koska yhtiön arvo pilkootaan jatkossa useamman osakkeenomistajan kesken. Optioedun realisaatio antaa verottajalle Suomessa jättiosuuden, sillä verolain muutoksen jälkeen optio-oikeuden realisointia verotetaan ansiotulona, ei kevyemmin verotettuna pääomatulona. Optiot ovat tulleet USA:sta. Mitä hyötyä johdon optioista on? Niiden hyötynä on alistaa johto sellaiselle markkinoilta tulevalle kurille, jolle yhtiökokoukset tai yrityksen hallitus eivät sitä voi koskaan alistaa. Optioihin liittyy turhaa mystiikkaa. Kun niitä on vaadittu kaikille työntekijöille, ei ole oivallettu, että tämä tekisi palkat entistä enemmän yrityksen tuloksesta riippuvaiseksi. Olisiko tämä lopulta työntekijän intressissä? Tuloksesta riippuva palkka nimittäin siirtää yritysriskiä palkansaajalle. Jonkin matkaa tähän suuntaan voidaan mennä mutta vain rajallisesti. Tavallisen palkansaajan intressissä on, että palkkatulo on sittenkin suhteellisen vakaata.

Johdon optioihin liittyy kuitenkin yllättäviä epäkohtia. Monet nykymuotoiset 1990-luvulla luodut optiojärjestelyt ovat olleet väärä tapa palkita yritysjohto. Optiot ovat ruokkineet yrityskulttuuria, jossa johtajat ovat yrittäneet vääristää tulosta ja nostattaa osakkeen arvoa kaikin keinoin, koska ovat itse hyötynneet siitä rahallisesti.

Tätä ei nähty ennalta:

Yritysjohdon optiot ovat ruokkineet kulttuuria, jossa johtajat ovat yrittäneet nostaa osakkeen arvoa kaikin keinoin, koska ovat itse hyötynneet siitä rahallisesti.

Toiseksi, johdon optiot olisi tullut sitoa yrityksen suhteelliseen kurssikehitykseen. Ts. liikkeenjohto olisi tullut palkita vain muuta toimialaa paremmasta tuloskehityksestä.

Monet optiot ovat palkinneet johtoa myös onnenkaupasta, ei vain osaamisesta. Ei tämä ollut tarkoitus. On perusteita paheksua osakkeenomistajia, jotka ovat hyväksyneet optiot, joilla on tämä ominaisuus. On aiheellista odottaa, että optiojärjestelyt vastaisuudessa palkitsevat osaamisesta, ei onnesta. Vertailuindeksien käyttö on välttämätöntä. Oikein rakennettuna ne palkitsevat myös siis silloin, kun osakekurssit yleisesti laskevat!

Kolmanneksi, optioedun realisointi olisi voitu venyttää pidemmälle horisontille kuin mitä nyt on tapahtunut. Tähän on tarve maailmassa, jossa osakekurssit ovat alttiita kuplailmiöille. Neljänneksi, johtoa ei pidä päästää itse päättämään eduis taan.

Johdon huipputulot ovat karanneet käsistä. Kun urheilussa ja taiteissa alan muutama tähti on yltänyt huipputuloihin, ilmiö on levinnyt liikkeenjohdon palkkioihin. Superstar-teoria selittää poikkeukselliset tulot pätevyyserojen ohella monopolivoimalla, joka liittyy saavutettuun asemaan. On totta, että oikeilla strategisilla valinnoilla liikkeenjohto voi aikaansaada enemmän tulosta kuin yksikään muu yrityksen työntekijä. Johdon asema kuitenkin mahdollistaa rahastuksen, jossa ykköspelaaja saa paljon enemmän kuin muut. Mahdollisuus huipputuloihin myös selittää ylettömän riskinottamisen, mikä saattaa johtaa virheellisiin investointeihin. Umts-kaupoissa tämä piirre on ollut ilmeinen. Argumentti kelpaa taloustieteelliseksi perusteeksi huippukorvauksia vastaan. Koska on kyse yksityisistä sopimuksista, yhtiöiden sisäisistä asioista, valtiota on silti turha huutaa apuun.

Eriarvoisuuden kasvu

Kolmannen teollisen vallankumouksen seurauksena teollistuneissa maissa on tapahtunut eriarvoistumista ja tulonjaon epätasaisuuden vahvistumista. Tosiasiaksi silti jää, että esim. Suomessa tulonjako silti on edelleen maailman tasaisimpia. Tämä johtui progressiivisesta verotuksesta, tulonsiirtojärjestelmistä ja kaikille yhteisistä julkisrahoitteisista peruspalveluista. Maahan on kuitenkin noussut yhtäältä erityislahjakkaiden ja toisaalta erityisonnekkaiden uusrikkaiden joukko. Moderni kasvuteoria on jo ehtinyt erittelemään, mistä tässä on kyse (vrt. Eichel (1996) ja Galor and Tsiddon (1997)). Teknologinen innovaatioaalto aikaansaa kuvatus tulonjakosyklin.

Tätä on turha sinällään paheksua, koska innovaatiojärjestelmä on toiminut tulonmuodostuksen käynnistysvoimana. Sisäisten lainalaisuuksiensa vaikutuksesta vinouma jossain vaiheessa pyrkii tasoittumaan. Tämä voi kuitenkin vaatia hyvinkin pitkän ajan eikä auta sitä, joka nyt on heikoilla. Saattaa silti olla lohdullista tietää, että tasapainottava dynamiikka on olemassa. Suomessa lyhyemmän tähtäimen ilmiönä on ollut pääomatulojen tulo-osuuden vahvistuminen ja palkkatulojen osuuden aleneminen. Teknologiasykliin sekoittuu kuitenkin lamaan ajautumisen ja siitä irtautumisen suhdannekierto. Laman aikana kehitys oli päinvastainen: palkkatulojen osuus vahvistui ja riskilliset pääomatulot lähes katosivat. 1990-luvun loppupuolella monissa maissa käynnistynyt pääomatulojen tulo-osuuden vahvistuminen näyttää pysyvältä ilmiöltä. Sama koskee Suomea.

Suomen lama 1990-luvun alussa oli monelle katastrofalinen. Osa laman uhreista pelastettiin velkasaneerauksella, osa on jäänyt ilman tukea. Vaikka on ollut vaikeata tehdä eroa sen välillä, onko ylivelkaantuminen ollut tietoisien keinottelun seurausta vai epäonnesta johtuvaa, yhteiskunta epäonnistui laman tuskien tasavertaisessa jakamisessa. Lamassa ilman omaa syytään kaikkensa menettäneillä ei ole ollut takanaan järjestäytyntä joukkovoimaa. Hyvinvointiyhteiskunta jakaa rahaa, mutta jakaako se sen niille, jotka sitä eniten tarvitsevat? Maan leipäjonot puhuvat omaa kieltään. Yhteiskuntafilosofin John Rawlsin mukaan meidän tulee arvioida yhteiskuntaa sen perusteella, miten se kohtelee heikoimmassa asemassa olevaa. Tästä näkökulmasta en ole lainkaan vakuuttunut, että pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan saavutukset olisivat kauttaaltaan aivan niin vahvat, kuin monasti esitetään.

4. Oikea ja väärä

Kysymys oikeasta ja väärästä on moraalinen kysymys. Nuorena idealistina opiskelin filosofiaa Helsingin arvostetussa yliopistossa toivoen löytäväni vastauksia elämän suuriin kysymyksiin. Etiikan opinnot frustrivat. Vastauksia ei ollut tarjolla. Sittemmin taloustiede on tarjonnut välineitä, mutta sen avaamat tosiasiat helposti tappavat idealismin. Taloustieteilijä ei voi tyytyä siihen, että vastaus ikään kuin olisi tiedossa. Että voisi sanoa, mikä on oikein, mikä väärin. On yritettävä löytää vastaus toiseenkin

kysymykseen: miksi jokin asia on moraalisesti oikein tai väärin? Minulle oli kuitenkin alusta pitäen selvää, että Sokrateen myrkkymaljaa en suostuisi tyhjentämään enkä kääntäisi toista poskea. Taloustiede tarjoaa menetelmät ja keinot jäsentää. Muut tieteenalat rikastuttavat pelikenttää. Taloustiede on myös imperialistinen. Se ottaa jo kantaa etiikkaankin. Voisi sanoa, että olen saanut juoda tiedon puusta mutta jäänyt janoiseksi! Kaikki johtopäätökset eivät ole silti miellyttäviä. On tehtävä vain sellaisia johtopäätöksiä, jotka voidaan nähdä tutkimustyön pohjalta perustelluiksi.

Enron-skandaali viestittää kiusauksesta ja siihen lankeamisesta. Ihminen näyttää olevan perimmältään opportunistinen ja itsekäs eettisissä valinnoissaan. Onneksi tämä ei ole kuitenkaan koko totuus ihmisestä ja ihmisyydestä. Vastakkain ovat silti lyhyen tähtäimen hetkellinen henkilökohtaisen edun tavoittelu ja vastuullisemmat valinnat.

Arvioitaessa moraalien lähtökohtia on hyvä miettiä, minkälaiseen ihmiskuvaan haluamme sitoutua. Tarjolla on käsityksiä, joissa ihminen nähdään sisimmältään hyvänä, toisissa taas pahana. Sosialismi näki ihmisen hyvänä. Tarjolla on myös kirkon käsitys ihmisestä Jumalan kuvana mutta raadollisena.

Ihmiskuvat:

Sosialismi: ihminen on hyvä

Raamattu: ihminen on raadollinen

Rukouksessa pyydetään....”älkä saata meitä kiusaukseen....”

Vaikka Raamattu eittämättä onkin oikeassa ihmisen raadollisuudesta, kokeelliset tutkimukset kuitenkin viestittävät myös siitä, että ihmiset arvostavat oikeudenmukaisuutta, luottamusta ja vastavuoroisuutta. Meillä on siis siltäkin omatunto.

Positiivinen ihmiskuva – valmius altruistiseen vastavuoroisuuteen

Kokeellisten tutkimusten viesti: ihmiset arvostavat

- oikeudenmukaisuutta
- luottamusta
- vastavuoroisuutta
- materiaaliset kannustimet toissijaisia

Meillä on siis omatunto. Mikä sen selittää?

Moraalin kultainen sääntö “tehkää heille, mitä haluaisitte itsellenne tehtävän”, pitää sisällään saman vastavuoroisuuden ajatuksen.

Kiusaus ei ole vain kapitalismin ongelma

Kiusaus siis syntyy ja siihen on ilmeisen helppo langeta. ”Tilaisuus tekee varkaan”. Kiusaus on järjestelmästä riippumaton. Demokraattisesti hallitut kapitalistiset yhteiskunnat sitä paitsi ovat kehittäneet muita tehokkaampia keinoja yrittää paljastaa ja tuomita huijarit. Tosiasia on, että kapitalismissa tapahtuu valtaisa määrä liiketoimia ja sopimuksia päivittäin ilman pienintäkään riskiä huijatuksi tulemisesta. Miksi? Tämän kirjan monet kirjoitukset viestittävät siitä, että tämä on kaikkien etu. Vahvan sosiaalisen pääoman taustalla on toimiva yhteiskunta, oikeuslaitos ja yhteiset investoinnit julkisella sektorilla. Täydellistä utopiaa ei silti ole eikä tule.

Venäjän siirryttyä kapitalismiin ihmiset väärin ymmärsivät kapitalismin. Syntyi harhaluulo, että kapitalismin tultua kaikkia on sallittua kuin viidakkotaloudessa, kaikkien sodassa kaikkia vastaan. Tämä oli erehdys ja hidastutti talouden käynnistymistä. Luottamuspääoman puute yhteiskunnassa tuottaa huonon lopputuloksen, joka vielä jaetaan vahvimpien ja häikäilemättömimpien ehdoilla. Luottamuspääoma voi syntyä ja vahvistua vain yhteisten pelisääntöjen kautta. Maine ja luottamus luodaan teoilla. Se myös menetetään teoilla.

Vahvan maineen yrityksiä ovat esim. IKEA ja IBM. Ne investoivatkin huomattavasti maineeseensa. Coca Colan tuotantoprosessiin joutunut myrkky oli myrkkyä yhtiölle. Investoivatko suomalaiset yhtiöt maineeseensa riittävästi?

Peliteorian identifioima vangin ongelma on dramaattinen koordinoimattomien tavoitteiden pelaajilla. Se johtaa tehottomaan Nash-tasapainoon, jossa kollektiivinen etu jää yksityisen edun jalkoihin. Eri eläimet, kuten muurahaiset ja mehiläiset ovat

ratkaisseet eturistiriidan ongelman yksilöllisen minän ja kollektiivin, yhteisön välillä eri tavoin. Myös ihmisyyteen kuuluu myös vahva normistoon tukeutumisen kyky. Väärin toimiessamme omatuntomme meitä varoittaa. Kun kokeelliset tutkimukset osoittavat, että ihmiset arvostavat oikeudenmukaisuutta, luottamusta ja vastavuoroisuutta, tämä viittaa siihen, että ihmiset toimivat laajalti ns. altruistisen vastavuoroisuuden hengessä. He arvostavat hyviä tekoja. He jättävät juomarahaa, vaikka eivät varmuudella koskaan palaa samaan ravintolaan. He ovat yhteistyökykyisiä. He osoittavat kykyä katua ja valmiutta antaa anteeksi.

Vaellusmatkalla Lapissa voi nähdä tuon tuosta riekkoäidin yrityksen houkutella kulkija (=vihollinen) peräänsä, jotta hänen poikasensa (hänen geeniensä jatkajat) pääsisivät pakoon. Myös ihmiset uhrautuvat. Talvisota yhdisti suomalaiset ja uhrautujia löytyi kaikista yhteiskuntapiireistä.

5. Mistä moraalimme siis tulee?

Mikä nämä ominaisuudet selittää? Mistä omatunto tulee? Evoluutiobiologia tarjoaa kiintoisan argumentin. Yksi tunnetuimmista nykyajan biologeista Richard Dawkins erittelee kirjassaan *Geenin itsekkyyttä* sitä, miten geenistöön sisään rakennettu koodi tavoittelee oman itsensä jatkuvuutta. Yksilöt näyttävät toimivan tavalla, joka hyödyttää niiden genejä, koska ne kaikki polveutuvat väistämättä yksilöistä, jotka ovat toimineet samoin. Ihmiskunnan kehityshistorian näkökulmasta jokainen meistä on selviytyjä. Kannamme esi-isiltämme periytynyttä geenistöä, joka on tallentanut tiedon myös yhteistyön hyödyllisyydestä.⁸ Vaikka emme tule ajatelleeksi, sisäämme ilmeisesti on rakennettu muisti, jossa on koodi siitä, miten kannattaa toimia.

Evoluutiobiologia:

Kannamme esi-isiemme geenistöä, joka on tallentanut tiedon yhteistyön hyödyllisyydestä ja petkuttajan kohtalosta.

Sisäämme ilmeisesti on rakennettu koodi: miten kannattaa toimia.

Ihminen on tietyssä mielessä vapaa ja eräät ajattelijat puhuvatkin geenien sijasta meemeistä, kulttuuriarvoista, jotka yhteisön sisäisenä normistona näyttäisivät periytyvän sukupolvelta toiselle.

Nämä näkemykset näyttävät myös hyödyllisiltä arvioitaessa lajien sosiaalista käyttäytymistä. Biologian tai taloustieteen mukaan moraalialia ei ole välttämätöntä nähdä ihmiselle ulkoa annettuna. Relativistinen käsitys normistosta on sopusoinnussa sen kanssa, että normistot sosiaalisen "sopimuksen" mielessä eri kulttuureissa ovat saaneet niin eri muotoja.

Normiston erilaisuus eri puolilla maailmaa on silmiinpistävää. Yhteistä moraalialia ei ole. Eräissä maissa vanhempien oikeus tyttöjen ympärileikkaukseen on sallittu, mikä taas meillä on kielletty ja kriminalisoitu. Naisten kivitys, kunniamurha, kannibalismi tai tietyt meidän seksuaalisuuden muodot eivät ole meidän normistomme hyväksymiä. Tieteellisesti emme voi kertoa, mikä on absoluuttisesti oikein tai väärin. Biologinen ja henkinen perimämme silti kertoo, mikä normisto auttoi esi-isiamme. Jos kuitenkin edustamme joitain arvoja, meillä on oikeus moittia, tuomita, ottaa kantaa ja oikeus taistella edustamiemme arvojen puolesta. On oikein ajatella, että kaikki arvot eivät ole samanarvoisia, vaikka tällaiseen normatiiviseen kannanottoon ei voisi tieteellisesti päätyä.

Susi metsästää laumassa, muurahaiset ja mehiläiset muodostavat nerokkaita sosiaalisia organisaatioita. Niiden työnjako on tiukasti eriytetty ja ne toimivat ikään kuin ulkopuolisen komentajan ohjauksessa. Mitään komentajaa tietenkään ei ole. Miten tämä on mahdollista, voi jäädä arvoitukseksi. Vaikka todisteita ei ole, eläinkunnassa tuskin pohditaan kysymystä siitä, mikä on oikein, mikä on väärin. Ihminen nosti tämän kysymyksen. Hän nousi luolasta ja viidakosta ja kehitti tapansa muodostaa yhteisöjä, tehdä yhteistyötä ja tulla toimeen toinen toisensa kanssa. Järjestäytyneen yhteiskunnan rakentaminen on edellyttänyt vahvan normiston ja moraalisaantöjen kehittymistä. On

itsestään selvää, että systemaattinen anarkia ei ole optimaalinen yhteiskunnan rakenne. Yhteisön normistotasapaino sulki sen pois syystä, että tällainen yhteisö yksinkertaisesti ei olisi toiminut. William Goldingin tunnettu "Kärpästen Herra" muistuttaa tästä kauhuskenaariosta.

Näistä tienviitoista huolimatta ihminen näyttää silti olevan paitsi altis opportunismille myös sisimmältään heikko, turvaa etsivä. Turvaa tarjoavat ideologiat ja uskonnot, jotka ovat kehittäneet vahvan normiston. Hairahtunut ihminen voi tehdä parannuksen, katua. On siis mahdollista, että tapahtuu heräämistä, havahtumista. Tämä herättää toivoa. Mutta ilmeisesti vain rajallisesti.

Inhimillisiä tragedioita on ihmisen rajaton kyvyn altistua aivopesulle. Ihmisellä on vahva tarve ei ainoastaan kuunnella geenistönsä tai meemistönsä tai yhteisönsä normikäskyä vaan toimia niin, että muutkin sitä kuuntelisivat. Hänelle syntyy omien käsitystensä hyväksyttämisen tarve ja niiden markkinointitehtävä. Jos hänen analyysinsä ja käsityksensä maailmasta ovat oikeita, hänelle on aihetta toivottaa suurta menestystä yhteiseksi parhaaksemme. Hän voi olla kuitenkin erehtynyt. Myös Hitlerillä ja Stalinilla oli lähetystehtävä.

Aivopesun uhreja tänä päivänä ovat esim. globalisaatioprosessin väärinymmärtäjät, no logo ideologian uhrit jne. Eräät tuoreet tutkimukset myös mm. lapsityövoiman käytöstä asettavat palaset ainakin osaksi uudelleen.

Ihminen on heikko:

- **turvattomuus**
- **aivopesulle altistuminen**
- **opportunisti**
- **ideologiat tarjoavat normistoja**
- **herääminen mahdollista, ihminen voi tehdä parannuksen mutta usein tilapäisesti**

Olemme saaneet vahvistusta ajatukselle siitä, miten moraalin ja etiikan syntyminen osana yhteisöjen rationaalista pitkän aikavälin strategiaa täyttää tiettyä tehtävää. Samalla on kyetty etenemään sen selittämisessä, miten egoistinen geenistö monastikin saattaa käyttäytyä tavalla, jota olemme tottuneet pitämään altruistisena, oman edun vastaisena.⁹ Näiden tutkimustulosten kanssa on ikään kuin helpompi jäsentää analyysia kuin jättäytyä pinnallisemmän ajattelun varaan. Tulkinallisten väärinkäsitysten välttämiseksi on aihetta korostaa, että tarkoitus ei ole tulkita ihmisen jokaista tekoa arjessa, tässä ja nyt tai kirjaimellisesti peliteoreettisesti. Pikemminkin kysymys on niiden periaatteiden, taustamekanismien hahmottelemisesta, joiden voidaan ajatella yhteisön kehityksessä olevan dominoivia pitkän päälle.

6. Skandaalien jälkeen: kohden uutta moraalista heräämistä?

Kun olemme huolestuneita epäoikeudenmukaisuudesta, vääryydestä ja moraalikadosta, kysymme, mitä on tehtävissä eettisten arvojemme vahvistamiseksi. Onko nähtävissä, että esim. taloudessa nähdyt skandaalit johtaisivat suureen heräämiseen? Miltä näyttää elämä suurten petosten jälkeen? Havahtuvatko ihmiset yrityksissä ja niiden ulkopuolella ajattelemaan arvojaan? Miten valita elämän arvot?

Yritysten perusarvot ovat näkyvästi nousseet pohdittavaksi. Myös suomalaisissa yrityksissä on herätty. On esim. tiedostettu terveen henkilöstöpolitiikan merkitys. Loppuun palaminen ei voi olla elämän tarkoitus. Hyvä työviihtyvyys on arvo. Pienipalkkaisen työntekijän motivointi voi olla yhtä tärkeätä kuin on johtajan.

Loppuun palaminen ei voi olla elämän tarkoitus.

Yrityksen eettinen vahvuus näkyy siinä, millä lailla se kohtelee työntekijöitään, asiakkaitaan, rahoittajiaan ja minkä arvoista informaatiota se tarjoaa itsestään omistajilleen, sijoittajille ja verottajalla ja miten se pitää kiinni sopimuksistaan.

⁹ Vrt. myös Bester and Guth (1994) sekä Eshel, Samuelson and Shaked (1997).

Kohden vahvaa yritysetiikkaa:**Yrityksen eettinen vahvuus: millä lailla se kohtelee**

- **työntekijöitään**
- **asiakkaitaan**
- **rahoittajiaan**
- **minkä arvoista informaatiota se tarjoaa itsestään**
- **miten se pitää kiinni sopimuksistaan**

Kiihtyneen työtahdin aikana voi silti olla vaikeata löytää edes aikaa eettisen lähtökohtien jäsentämiseksi. On kuitenkin selvää, että organisaation etiikka on ko. organisaatiossa toimivissa ihmisissä. Se vahvistuu tai heikkenee ko. ihmisten mukana.

Esimerkki yritysten perusarvoista:

- **asiakaskeskeisyys**
- **tuloksellisuus**
- **jatkuva kehittäminen**
- **ihmisten yhteistyön arvostaminen**
- **henkilöstöpolitiikassa reiluus ja ennustettavuus**

Suuri osa suomalaisyrityksistä on jo julkaissut arvonsa. Joillakin niistä on myös yhteiskuntavastuuhenkilöitä ja ne laativat ympäristöraportteja. Kehitteillä on yhteiskuntavastuun mittareita. Konkurssin tehnyt Enron julisti arvoikseen ”kunnioitus”, ”rehellisyys”, ”kommunikaatio” ja ”erinomaisuus”. Tosipaikan tullen näillä julistuksilla ei ollut mitään painoarvoa.

USA:ssa ilmitulleet skandaalit johtivat siihen, että suuryritysten johtajilta on vaadittu kirjanpitoonsa oikeaksi vannominen. Ei tämä ole huono idea. Mutta mitä johtajat mahtavatkaan keksiä seuraavaksi? Jatkuuko kissa ja hiiri leikki?

Kirjanpito kuntoon vannomisella.....kissa ja hiiri leikki jatkuu?

...mutta mitä johtajat keksivät seuraavaksi?

7. Shareholder value ja omistajahallinta

Yrityksen arvon maksimointitavoite on saanut osakseen vahvaa kritiikkiä. Ei ole ollenkaan selvää, etteikö se olisi silti oikea tavoite. Se ei nimittäin välttämättä ole ristiriidassa laajemman vastuun ottamisen kanssa. Yhdistyneenä onnettomasti rakennettuihin johdon optioihin se on kuitenkin ollut johtamassa skandaalimaiseen mahalaskuun. Optioista luopuminen ei liene silti edessä eikä sen tarvitsekaan olla. Ne vain täytyy rakentaa älykkäämmin, kun vastassa on älykäs liikkeenjohto. Myös muita keinoja on. Eettiset tilinpäätökset eivät auta, jos tosi taseet ovat epäeettisiä.

Shareholder value oikea tavoite mutta

- **miten ottaa huomioon muut sidosryhmät?**
- **huono lopputulos, jos optioita omistava johto voi manipuloida tulosta**

Älyllinen ratkaisu: yritykselle maine on tärkeä.

Omistajavalvontaa, yrityshallintaa, corporate governance-järjestelmiä on mahdollista kehittää. Heikot instituutiot on korvattava darwinistisesti paremmilla. Kuten jo edellä todettiin, optioetu voidaan pätkiä pitkitetyksi etuudeksi, joka voidaan lunastaa vaiheittain. Ja vertailuindeksit täytyy ottaa laajemmin käyttöön. Liikkeenjohdon vastapainoksi

tarvitaan vahva hallitus omistajien edustajaksi. Sitä ei saa palkita samalla periaatteella kuin liikkeenjohtoa.

Sisäpiiriongelma on sitä, että yhtiön sisäpiiriläinen hyödyntää omaksi edukseen tietoa, joka sillä on ennen muita tahoja. Oikeampi periaate olisi, että johto ottaisi omansa vasta kun pörssitiedotteet on annettu. Muutoin voi syntyä moraalikadon ongelma. Sijoittajien harhauttaminen on helppoa. Nämä kun käyttäytyvät kuin laumaeläin ja menevät ryhmän mukana. Kokemuksesta ei opita.

On myös esitettävissä kysymys, tulisiko sisäpiiriläiseltä hänen suunnitellessaan osakeomistuksensa myyntiä edellyttää muutaman viikon ennakkovaroitus, jotta markkinat tietävät määrätä oikean hinnan. Näin vältettäisiin oman yrityksen osakeomistuksen aiheuttama yllätykselliseksi noussut ongelma.

Myös markkinat voivat ottaa rankaisijan roolin. On myös hyödyllistä kysyä, missä on kuluttajien moraalit. Varastettu tavarakin näyttää aina löytävän ostajansa.

Ihminen ei muutu. Mutta corporate governance on ihmisen luomus:

- **optiot uusiksi: pitkitetty etuus ja vertailuindeksin käyttö**
- **sisäpiirille ilmoitusvelvollisuus**
- **johtajia ei saa päästä itse päättämään eduistaan**
- **kuluttajat markkinakurin luojana**
- **yritysten kannattaa investoida ”sisäiseen tarkastukseen” nykyistä enemmän**
- **liikkeenjohtoon vastapainoksi tarvitaan vahva hallitus omistajien edustajaksi**

Markkinoiden kykyä reagoida niiden yritysten tuotteisiin, joilla on huono kaiku, voidaan kehittää ja vahvistaa. Helppoa tämä ei ole. Kuluttajien halukkuus sitoutua tuotteeseen tavallaan säätelee sitä, mitä arvoja yritykset kokevat itselleen oikeiksi. Globalisoituneessa maailmassa kuluttajat sijaitsevat eri puolilla maailmaa eikä heidän preferenssejään voida koordinoita. Itse asiassa on oireellista, että eettisistä arvoista piittaamaton kuluttaja

hyötyy siitä, että toinen kuluttaja edustaa eettisesti vahvaa ajattelua eikä osta huonomaineisen yrityksen tuotetta. Piittaamaton kuluttaja saa sen silloin halvemmalla.

**Kuluttajia vaikeata sitouttaa.
Markkinamekanismi huolehtii puutteellisesti eettisistä valinnoista.
Vapaa markkinatalous ei arvo sinänsä. Vaatii huoltojoukkojen apua.**

Moraaliongelmien keskellä on korostettava myös mitalin toista puolta. Rehellinen yrittäjä on yhteiskunnan hyväntekijä. Hän työllistää itsensä ja siinä sivussa muita ja luo sen arvonlisän, josta valtio verottaa varat sosiaaliturvan rahoittamiseen.

Mitalin toinen puoli: rehellinen yrittäjä on kansantalouden hyväntekijä. Vain 7 prosenttia työvoimasta uskaltaa yrittäjäksi:

- **voiton tekeminen on moraalisesti oikein**
- **voiton maksimointi on moraalisesti oikein, mutta ei keinolla millä hyvänsä**
- **voiton vääristely on moraalisesti väärin**
- **vain voitto takaa työpaikat ja jatkuvuuden**

Suomen traumaattinen lama opetti, kuinka tärkeätä on, että yritykset voivat hyvin. Työpaikat ja arvonlisä luodaan yrityksissä. Poliittisissa juhlapuheissa yrittäjyyden nimeen vannotaan. Yksi roisto kuitenkin vie muidenkin maineen. Liikemies Fryckmanin pakoa virkavallalta on seurattu kuin jännitysnäytelmää. Oikeuslaitosta pilkkanaan pitävät pitäisi saada vankilaan muiden talousrikollisten joukkoon. Yksi vastaava uutinen vuodessa, yksi vararikoskandaali, yksi ansaitsematon rahastus optioilla tai yksi typerästi toteutettu työvoiman joukkoirtisanominen heittävätkä ikävän varjon koko liike-elämän ylle.

Kun papit ovat julkisuudessa tuominneet ahneuden, he ovat valitettavasti jättävät sanomatta, että suurin osa yrittäjistä on tavallisia rehellisiä kansalaisia. Myös papeissa on

osakesijoittajia. Voiton tekeminen on moraalisesti oikein, voiton maksimointi on moraalisesti oikein. Mutta ei keinolla millä hyvänsä. Voiton vääristely on moraalisesti väärin. Voiton tekeminen on välttämätön ehto työpaikkojen säilymiselle ja yrityksen jatkuvuuden turvaamiselle.

8. Yrityksillä on yhteiskuntavastuuta

Kun yrityksiltä edellytetään yhteiskuntavastuuta, on jäänyt epäselväksi, mikä logiikka on käytössä. Tarjoan vastauksen. Yrityksillä on etuoikeus toimia järjestäytyneessä yhteiskunnassa. Ne saavat nojata toimissaan sen arvokkaaseen sosiaaliseen pääomaan ja luottamukseen. Oikeuslaitos huolehtii siitä, että sopimuksista pidetään kiinni. Aikaisempien sukupolvien tuottamat julkishyödykkeet kuten infrastruktuuri ja kommunikaatioyhteydet ovat yritysten käytettävissä. Niillä on myös etuoikeus saada työmarkkinoilta yhteiskunnan varoin koulutettua työvoimaa. Yritystenkin vastuulla on viestikapulan vieminen eteenpäin, sosiaalisen pääoman vahvistaminen, eettisesti vahvojen arvojen edistäminen. Näin syntyy tuottoa yhteiselle sosiaaliselle sopimukselle. Vastavuoroisuuden ajatus pitää sisällään sen, että yritykset noudattavat terveitä pelisääntöjä ja ottavat vastuuta. Yrityksiltä kerättävät verot ovat kuin toimilupamaksu. Laajemmin niiden vastuulla on sosiaalisen pääoman vahvistaminen. Jos yritys kaatuu, yhteiskunta ottaa osaa riskin kantamiseen sitä kautta, että se suojaa yrittänyttä ns. rajoitetulla vastuulla. Tämä on silti kaikkea muuta kuin hyväntekeväisyyttä. Se on kovin viisasta: ilman sitä yrittäjiä olisi vähemmän ja nekin, jotka olisivat, toimisivat kovin alkeellisina kaikkia riskejä välttäen. Yrityksillä on yhteiskuntavastuuta siinä määrin, kuin yhteiskunta voidaan nähdä yrittäjän partnerina, yritykseen investoijana julkisen infrastruktuurin kautta.

Yhteiskuntavastuu voi saada monia muotoja ja muuttua kilpailueduksi. Yrityksen yhteiskuntavastuu ei rajoitu verojen maksuun. Koventuneessa ja globalisoituneessa maailmassa, jossa kilpailu on kiristynyt rajusti, ei kansalaisilla silti voi olla kohtuuttomia odotuksia eikä yritystenkään ole aiheutta yrittää muuttua hyväntekeväisyyslaitoksiksi. Niiden päätehtävä on tehdä tulosta mutta tehdä tulos vahvojen arvojen keinoin.

Yrityksellä on yhteiskuntavastuuta:

- saa toimia järjestäytyneessä yhteiskunnassa,
- sen hyödyntää sosiaalista pääomaa, luottamuspääomaa
- saa käyttää infrastruktuuria
- saa työmarkkinoilta yhteiskunnan varoin koulutettua työvoimaa.

Myös yritysten vastuulla on sosiaalisen pääoman vahvistaminen, eettisesti vahvojen arvojen edistäminen. Näin syntyy tuottoa yhteiselle sosiaaliselle sopimukselle.

Tärkein vastuu on kuitenkin tuloksen tekeminen!

Yrityksen imagon rakentamisella tavoitellaan suotuisaa mielikuvaa asiakkaiden, markkinoiden, sijoittajien ja myös omien työntekijöiden keskuudessa. On tärkeätä, että imago ja tosiasiat vastaavat toisiaan? Periaate, että “omista pidetään huolta”, voi olla vahva voimavara. Vahvojen eettisten normien luominen voidaan siksi nähdä myös riskien hallintana ja investointina.

Vanhat ja vakiintuneet korporaatiot ovat turvallisemmassa asemassa kuin ovat uudet markkinoille pyrkivät pienyritykset. Vakiintuneiden yhtiöiden kyky kantaa riskejä on vahvempi kuin uusien. Myös markkinoille etabloituneen yrityksen asema on vahvempi kuin markkinoille pyrkivän uuden tulokkaan. Ne ovat pidempään nauttineet yhteiskunnan rakentamasta peruspääomasta, infrastruktuurista ja suojasta. Niiden omistajina toimivat pörssisijoittajien ja säätiöiden ei tarvitse laittaa likoon omaa panostaan muutoin kuin rahallisesti. Niiden yhteiskunnallinen vastuu on siksi nähtävissä laajempaan. Niiden resurssit ovat suuremmat ja niiden kyky ennakoida kehitystä on tästä syystä parempi. Vakiintuneilta suuryhtiöiltä on aiheutta odottaa suurempaa yhteiskunnallista vastuuta kuin pieniltä vasta paikkaansa auringossa hakevilta. Melkoinen osa jälkimmäisistä ei koskaan näe auringonnousua. Suurten yritystenkään tapauksessa elinikäisiä työsopimuksia ei silti voi olla: illuusio ikuisesta työpaikasta kuoli Neuvostoliiton myötä eikä Japaninkaan työpaikkamallin kunniaksi enää juoda sakea samppanjasta nyt puhumattakaan.

Kokemus siis viestittää siitä, että on löydettävä tasapaino yrityksen vastuiden ja osakkeenomistajien etujen välillä. Maailman jatkuva muutos edellyttää yrityksille oikeutta vähentää tuotantoa ja työvoimaa. Oleellista on, että tämä tapahtuu mahdollisimman pitkälle ennakoiden, sopimus pohjaisesti hallitusti ja haittavaikutukset minimoiden. Parasta myös olisi, jos työntekijöistään, tuoteturvallisuudesta ja ympäristöstä piittaamattoman yrityksen asiakkaat äänestäisivät jaloillaan. Näin yrityksen vastuullisuus olisi automaattisesti osakkeenomistajienkin intressien mukaista.

Sitoutuminen vahvoihin eettisiin arvoihin tuo mukanaan yritykselle uusia kustannuksia. Mikään ei ole ilmaista. Sijoitus työvoimaan tuo silti osan kustannuksista takaisin esim. parempana työviihtyvyytenä. Se saattaa tuoda myös tuoda mukanaan kilpailuetua. Investointi voi silti olla kannattava monasti vain siinä tapauksessa, että kuluttajat pystyvät sitoutumaan yritysten tuotteiden arvostamiseen. Eettisten arvojen läpimurto edellyttää tukea kuluttajilta. Kuluttajien tuen saaminen voi olla kuitenkin vaikeata. Nykypäivän kuluttajat sijaitsevat eri puolilla maapalloa ja tuotteiden elinkaari voi olla lyhyt. Miksi sitoutua ostamaan kalliimpaa tuotetta hyvämaineiselta yritykseltä, kun ei ole varmuutta siitä, että muut kuluttajat tekevät samoin? Varastettu tavarakin näyttää aina löytävän ostajansa.

Toisaalta vahvasti kilpailuilla aloilla yritysimage on tärkeä. Oman työvoiman hyvinvoinnista huolehtimisesta on yritykselle tästäkin syystä hyötyä. Yrityksen arvostaminen omien työntekijöiden keskuudessa vahvistuu ja työvoima on motivoitunutta. Maineen luominen tapahtuu hitaasti mutta sen voi hetkessä menettää.

Kehityksessä toimiminen tarjoaa kiusauksia, mutta maineestaan tarkka yritys osaa ne välttää. Länsimaiden työntekijät ja kuluttajat vastustavat lapsityövoiman käyttöä ja tuotantolaitosten siirtämistä kehitysmaihin. Onko tässä kuitenkaan kyse puhtaasta ja jalosta altruismista? Vai onko kyse siitä, että läntinen yleisö näin suojelee paitsi omia työpaikkojaan myös omaa statustaan?

Globalisaatio tarjoaa uuden mahdollisuuden kehitykselle. Lahjakkuusgeenit ovat tasaisemmin jakautuneet kuin finanssipääoma.

Mikä viisaus kätkeytyy siihen, että oikeus irtisanomisiin ja työsuhteisiin on jätetty yrittäjälle, työnantajalle tai yritysjohdolle? Miksi työpaikkoja koskevista päätöksistä eivät päättä esim. työntekijät itse? Vastausta tähän kysymykseen ei ole vaikeata löytää. On hyödyllistä kysyä, mikä on se noikkimisjärjestys, jolla yrityksen tuloksella käydään. Ensin saavat osansa tuotantopanosten tarjoavat ml. työntekijät. Myös palkattu yritysjohto käy tässä vaiheessa tuloksella. Seuraavana ovat vuorossa velkojat. Sen käytyä tuloksesta saa osansa verottaja. Vasta viimeisenä nettotuloksesta vie oman osansa yrittäjä tai pörssisijoittaja. Tämän tosiasian ei pitäisi hämärtyä silloinkaan, kun pörssikurssit hipovat pilviä. Tämä kuva vastaa tosiasioita sekä lyhyellä että pitkällä tähtäimellä. Pörssikurssit vaihtelevat päivittäin ja paljon enemmän myös normaaleina aikoina kuin palkkoja kuvaavat aikasarjat. Vain pitkällä aikavälillä riskisijoituksen tuotto ylittää riskittömän tuoton niin kuin kaiken logiikan mukaan tuleekin olla.

Sanotusta seuraa, että juuri pörssisijoittajalla on esim. työntekijöitä suurempi intressi toivoa, että jotain jää viimeiselle tulosriville. Siksi sillä on oltava oikeus päättää. Emme tunne muunlaisia yhteiskuntia, kuin mitä tässä on kuvattu. Jos niitä on ollut, ne ovat kuolleet. Se on merkki siitä, että ne eivät voi elää. Vain elävillä instituutioilla on todellista mielenkiintoa: niihin sisältyy jokin kätkeyty logiikka, joka täytyy löytää ja nostaa populistisen pintavaahdon yläpuolelle. Kuvattu noikkimisjärjestys on looginen.

9. Käsi sydämelle: miksi kannamme huolta kehitysmaista?

Haukuttu markkinatalous, oikealta nimeltään hajautettu talousjärjestys ja sen enemmän tai vähemmän kontrolloitu länsimaiden nykykapitalismi ei luultavasti ole sinällään tehnyt monestakaan ihmisestä onnellista. Mitä se on tarjonnut, on materiaallinen vauraus. Kapitalismi on kuitenkin ratkaissut muita järjestelmiä kiistatta paremmin – vaikkakin epätäydellisesti sekin – myös köyhyyden ongelman. Ei ole tiedossa, että köyhyydessä tai

puutteessa eläminen voisi olla inhimillisen onnen tae. Siksi markkina talouden asema on vahvistunut maailmalla.

Ilman globalisaation tarjoamia mahdollisuuksia Aasian maiden nousu ei olisi ollut mahdollista. Taloustieteilijöille on itsestään selvää, että vapaakauppa on tärkein hyvinvointia edistävä tekijä. Tätä tukevat myös tutkimukset. Maailmanpankin tutkimus Dollar and Kraay (2001) arvioi globalisaation vaikutuksia eriarvoisuuteen ja köyhyyteen maailmassa. Globalisaatioon osallistuneissa kehitysmaissa (=1/3 kehitysmaista joissa kaupan kasvu nopeaa, mm. Argentiina, Chile, Unkari, Kiina, Intia, Malesia, Mexiko, Filippiinit, Taimaa jne.) elää yli puolet kehitysmaiden väestöstä. Globalisaatioon osallistuneiden maiden ulkomaankauppa ja kasvuvauhdit merkittävästi vahvistuneet 1980-luvulta lähtien, tariffit alentuneet ja kasvu kiihtynyt 2.9 %:sta (1970-luvulla) 3.5 %:iin (1980-luvulla) ja 5.0 %:iin (1990-luvulla). Rikkaiden maiden ja globalisaatioon osallistumattomien kehitysmaiden kasvuvauhti on alentunut - ei-globalisoituneilla 3.5 %:sta 0.8 %:iin 1980-l. ja 1.4 %:iin 1990-luvulla. Globalisoituneet maat ovat saavuttaneet tulonmuodostuksessa rikkaita maita, kuilu muihin kehitysmaihin kasvanut ja ulkomaankaupalla on ollut vahva positiivinen vaikutus kasvuun. Vahvistunut kasvu ei ole lisännyt tuloeroja maiden sisällä. Per capita tulojen kasvu ja köyhimmän tuloluokan (20%) tulojen kasvu korreloivat positiivisesti. Koska tietyt kansalaisryhmät häviävät lyhyellä aikavälillä kaupan vapautuessa, tarvitaan kompensatiojärjestelmiä (työttömyyskorvaus, avustukset ym.). Tulonjaon epätasaisuus on lisääntynyt entisissä sosialistisissa maissa. Vietnamin avautumisen myötä absoluuttinen köyhyys on pudonnut puoleen (75 %:sta 1988 37 %:iin 1998) kymmenessä vuodessa.

Huonot uutiset saavat helpolla ajattelemaan, että maailman pyörät pyörivät vain huonompaan suuntaan. Näin on esim. Afrikassa mutta kokonaisuutena ei. Maailman köyhyysasteita koskevassa tutkimuksessa Sala-I-Martin (2002) tuli tulokseen, että 1 dollarin päivätulolla elävien osuus on pudonnut 20 %:sta 5 %:iin ja 2 dollarin päivätulolla elävien osuus 44 %:sta 18 %:iin maailmassa 20 vuodessa. Maailmassa on arviolta 300-500 miljoonaa köyhää vähemmän 1998 kuin oli 1970-luvulla. Kaikki käytetyt tulonjaon

epätasaisuutta kuvaavat indikaattorit osoittavat, että globaalilla tasolla tulojen epätasaisuus on vähentynyt vuosien 1980 ja 1998 välillä.

Kehitysmaiden auttamisen lähtökohtana tulisi olla oikea analyysi siitä, mistä tekijöistä hyvinvointi syntyy. Taloustieteen käytössä olevat välineet viittaavat siihen, että kehitysuralle pääsemiseksi yhteiskunta ja kansantalous tarvitsevat kaksi asiaa, julkishyödykkeet ja markkinat. Julkishyödykkeet tarkoittavat taloudellista ja sosiaalista infrastruktuuria, vakautta, sosiaalista pääomaa, liikenneyhteyksiä, yhteiskunnallista vakautta. Ne on luotavissa vain toimivan julkisen sektorin toimesta, sillä markkinavoimat eivät ratkaise julkishyödykkeiden tuottamisen ongelmaa. Julkista sektoria tarvitaan myös terveys-, sosiaali- ja koulutuspalvelujen tuottamisesta tai ainakin tilaamisesta huolehtimiseen. Kaikilla mainituilla lohkoilla ulkopuolinen apu on hyödyllinen lisä mutta ei ratkaisu. Toiseksi, tarvitaan toimivaa markkinataloutta. Vaikka ylikansallisiin yhtiöihin liittyy vallankäyttöä, ulkomaiset investoinnit ovat nopeain tapa siirtää kehitysmaihiin osaamispääomaa. Markkinatalous ei kuitenkaan voi toimia ilman sosiaalista infrastruktuuria.

Kauppapolitiikan näkökulmasta kehitysmaiden auttamisessa tehokkainta olisi, jos länsimaat voisivat luopua esim. ruoan ja tekstiilien tuontitulleista.¹⁰ Näiden toimialojen työntekijöiden ja yritysten intressit länsimaissa ovat kuitenkin esteenä. Moraali on ilmeisesti venyvä käsite, kun on kyse omista intresseistä. On ironista, että vastoin globalisaatioliikkeen julistusta vapaakauppaa tarvitaan lisää kehitysmaiden auttamiseksi, ei sen rajoituksia.

Yritysten voiton tavoittelua motivoivat itsekään egoistiset taloudelliset motivaatiot. Voiton tavoittelun kääntyminen yhteiseksi hyväksi on silti jokaiselle omia aivoja käyttävälle selviö. Vain voittoa tuottava yritystoiminta voi säilyä. Jos tavoitteena on luoda ihmisille työtä ja tuloa, vain voittoa tuottava yritystoiminta voi sitä aikaansaada. Sitä paitsi ilman voittoa ei ole myöskään sitä arvonlisää, josta sosiaaliturva verovarjoilla

¹⁰ Tariffipolitiikka ja muut kaupan esteet ovat yhä tuonnin jarruna kehitysmaiden tuotteille.

rahoitetaan. Sosialismin kokeiluista tiedetään, kuinka syvään kurjuuteen kansat voivat joutua, kun yksityinen yritystoiminta tukahdutetaan. Tämä on kiistaton tosiasia.

Eräät idealistit ovat esittäneet, että maailman tulot tulisi jakaa kaikkien ihmisten kanssa tasan. Haluaisin uskoa tähän illuusioon. Taloudellisiin mekanismeihin jo pitkään jatkunut perehtyminen on kuitenkin turmellut sieluni niin, että joudun pitämään tätä ideaa moraalisestikin vääränä. Se johtaisi globaaliin kurjuuteen. Se perustuu siihen harhakuvaan, että tulot syntyvät ikään kuin automaattisesti ja että ne sen jälkeen voidaan vapaasti jakaa. Ikävä tosiasia on, että tulot voitaisiin näin jakaa vain kerran. Seuraavana vuonna ei olisi enää, mitä jakaa.

Automaattista tulon syntymistä ei ole. Tulo on tehtävä joka vuosi uudestaan. Se tehdään työllä. Työtä on, jos työvoiman palkkaaminen tuottaa voittoa sille, joka työtä tarjoaa. Jos odotukset tulosta katoavat, tuloa yksinkertaisesti ei synny. Jakamalla maailman tulo tasan, voidaan auttaa monia. Mutta vain kerran. Seuraavana vuonna ei ole, mitä jakaa. Valitettavasti. Voidaan esittää, että suomalaisten tulot tulisi jakaa tasan jonkin kehitysmaan kanssa. Olisiko tämä tehokkain tapa auttaa ko. kehitysmaata? Suomen tulot aikaansaa Suomi itse omalla työllään. Tehtäisiinkö täällä jatkossakin työtä, jos tulot olisi luovutettava pois? Vaikka Rawlsilainen oikeudenmukaisuuskeskustelu sopii ottaa esille myös kansainvälisesti, voi silti kysyä, mikä on järkevin tapa luoda ylikansallista tasa-arvoa ja solidaarisuutta. Vain toimiva ratkaisu voi olla järkevä.

Selittävätkö auttamishalun sittenkin omat intressit? Rauhallisessa ja vailla uhkia olevassa maailmassa on helpompi elää. Miksi työntekijät kautta länsimaiden vastustavat yritystoiminnan viemistä kehitysmaihin? Miksi ay-liike vastustaa vapaata työvoiman liikkumista Virossa Suomeen? Miksi suomalaisissa laivoissa ei saa käyttää halpatyövoimaa? Onko se hyväntahtoisuutta vai egoismia? Onko kysymys lapsityövoimasta ymmärretty oikein?

Lapsityövoima on teemoja, joissa populismi on tullut ensin ja tutkimus vasta sitten. Cigno ja Rosati (2001) raportoivat 34.398 kotitaloutta Intian maaseudulla 1.765 kylässä,

195 alueella, 16 valtiossa koskeneesta lapsityövoiman käyttöä koskeneesta tutkimuksesta.¹¹ Työtätekevistä lapsista eniten oli kotityössä (7.7 %), sitten maataloudessa (4.86%), muussa kuin maataloudessa (1.99 %). Kaikkiaan työssä oli 14.7 %. Työ ja koulunkäynti eivät olleet toisiaan poissulkevia. Perheen tulojen noustessa lasten työssäkäynti väheni. Lasten ravitsemustila (= paino jaettuna pituudella potenssiin kaksi) oli työssäkäyvillä tytöillä (7 vuoteen saakka) ja pojilla (10 vuoteen saakka) korkeampi kuin opiskelevilla. Työnteko tuo lapselle lyhyen tähtäimen, koulutus pitkän tähtäimen etua. Monikansallisissa yrityksissä työskentelevät olivat itse asiassa muita onnekkaampia ja kadulle joutuvat lapset kaikkein pahimmassa asemassa. Oikeaan osuvina toimenpiteinä voidaan nähdä työtuntien kontrollointi ja koulunkäynnin mahdollistaminen.

Yleisenä argumenttina globalisaatiota vastaan on ollut se, että halpaviennin vahvistuessa kehitysmaista lapsityövoiman käyttö lisääntyy. Eric and Pavcnik (2002) kuitenkin osoittavat Vietnamin aineistolla tehdyssä tutkimuksessaan, että globalisaatio on vähentänyt lapsityövoiman käyttöä. Tämä selittyy sillä, että riisin vienti yli kaksinkertaistui 1993-1998 ja 30 prosentin hinnannousu johti 9 prosentin alenemiseen lapsityövoimassa tulotason noustessa. Koulunkäynnin kasvu oli voimakkainta 14-15 vuotiailla tytöillä. Globalisaatio oli taas kerran hyvä asia.

10. ”Maailmanparantamisen” lähtökohdat

Kansalaisten tiedon tarve on rajaton mutta niin on myös informaation tulva. Ihminen on hukassa sen keskellä. Mistä hän tietää, mikä tieto on oikeaa, mikä väärää?

Oikeiden valintojen tekemiseksi ihminen tarvitsee paitsi oikeata tietoa taloudesta myös riittävää kykyä jäsentää maailmaa ja ympäröivää todellisuutta. Mutu-tieto ei riitä.

¹¹ Aineiston kokoajana oli National Council of Applied Economic Research of New Delhi. Aineistoon sisältyivät tulot, lukutaito, koulunkäynti, terveys, sairastuvuus, ravintomäärä ja lasten ikä.

Maailmaa parantavalla kiihkeällä nuorisolla ei silti voine olla muuta käytettävissään. Ideologiat ja oppisuunnat ovat kuin huumetta kadoksissa olevalle ihmismielelle. Väärät profeetat saavat seuraajia ja opetuslapsia.

Maailmanparantamisen lähtökohdat:

- arvotyhyydestä moraaliseen heräämiseen
- lainalaisuudet tunnettava

Tunteemme ovat evoluution myötä kehittyneet ohjaamaan meitä, suojelemaan meitä ja olemaan puolellamme. Silti tunnepohjainen suhtautuminen maailman jäsentämiseen näyttää vieneen monasti harhaan ja altistareen aivopesulle. Janoamme oikeudenmukaisuuden ja hyvän toteutumista mutta informaation, mielikuvien ja tunnereaktioiden keskellä voimme olla hukassa, ellemme tunne maailman menoa sääteleviä lainalaisuuksia.

Tunteemme ovat evoluution myötä kehittyneet ohjaamaan meitä, suojelemaan meitä ja olemaan puolellamme. Silti tunnepohjainen suhtautuminen maailman jäsentämiseen näyttää vieneen monasti harhaan ja altistareen aivopesulle.

Viestinnällä, informaatiolla tai sen puutteella vaikutetaan ihmisten mielikuviin ja niiden väliseen taisteluun. Voivatko vahvat eettiset arvot olla kilpailuvaltti? Eivät, jos niiden takana ei ole todellista kustannusetua. Ilmeisesti on niin, että osaamiseltaan ja kyvyiltään muita vahvempi yritys kykenee myös investoimaan muita enemmän hyvään henkilöstöpolitiikkaan, asiakaslähtöisyyteen ja muihin vahvoihin arvoihin.

Luullakseni on hyödyllistä etsiä keinoja arvovalintojen vahvistamiseksi ihmisen valintoja säätelevien tekijöiden muuttamisen kautta. Herääminen on mahdollista mutta voi jäädä tilapäiseksi. Kovin on ohut sivistyksemme pintakuori, ohuen hilseen vahvuinen vain ja meissä kaikissa asuu myös pikku peto. Silti maailmanparantamisen mahdollisuutta ei kannata sulkea pois.

Älyllinen ratkaisu yrityksen arvojen tunnistamisessa lähtee siitä, että yritykselle maine on tärkeä. Jokainen haluaa samaistua tänä päivänä Nokiaan. Kukaan ei halua samaistua Arthur Anderseniin.

Omaksi ohjenuoraksi kelvannee tieto siitä, että on olemassa vahva tekemisiämme kontrolloiva mekanismi: itsekunnioituksemme.

Oman tekemisen kontrollointi itsekunnioituksen avulla!

Itsekunnioituksemme avustamana voimme yrittää toimia niin, että pystymme aidosti arvostamaan omia tekemisiämme työssä, arjessa, kotona, lastemme kasvattajina, yhteiskunnan arvojen puolustajina. Virheitä tehtyämme voimme silti yrittää olla armollisia antaen itsellemme anteeksi ja yrittäen taas parempaa.

11. Lopuksi

Teen mm. seuraavia johtopäätöksiä:

- yrityksen vastuulla on pysyä voitollisena,
- johdon optioilla on haettu vastausta tärkeään kannustinongelmaan periaatteessa oikeasta suunnasta mutta ne ovat olleet väärällä tavalla toteutettuja,

- yhdistyneenä sisäpiiritiedon opportunistiseen hyödyntämiseen, salaisiin sopimuksiin tai suoranaiseen rikolliseen sidosryhmien harhauttamiseen liikkeenjohdon rikastuminen murentaa sosiaalisen yhteisymmärryksen perusteita,
- palkkasopimusta ja osingonmaksua ei voi rinnastaa; perustuessaan erilaiseen riskinottohaluun niitä pitää katsoa yli suhdannekierron, työntekijät eivät suostu sopimukseen, jossa heille maksetaan palkka osinkona ja optiona,
- koko elinkaarensa näkökulmasta palkansaajat ovat osakesijoittajia.

Moraaliset ongelmat näyttävät erityisesti liittyvän seuraaviin tilanteisiin:

- liikkeenjohdolle avautuu muita ennen tilaisuus reagoida, kun toimintaympäristössä tapahtuu muutos; lahjakuus voi tulla valjastetuksi opportunistiseen tarkoitukseen
- sitoutumisen on vajaata
- sopimukset ovat epätäydellisiä
- jokin taho on onnistunut monopolisoimaan neuvotteluvoimansa,

Sitoutumisen vajavaisuus näkyy "vangin ongelmana". Sitoutuminen tulee rajalliseksi näyttäytyä myös, kun "tietämättömyyden verho" (veil of ignorance) on tullut raotetuksi. Taloudellisten suhteiden toistuvuus vähentää moraaliongelmia. On mahdollista, että taloudelliset instituutiot ja taloudellinen kulttuuri olisivat sellaisen evoluution kohteena, että epäeettinen käyttäytyminen tulisi kannattamattomaksi. Monet yrityskulttuuriin liittyvät ilmiöt ovat tästä viitteenä. Puhutaan eettisistä sijoituksista, vastuusta ympäristön suhteen, reilun pelin tuotteista jne. Silti on selvää, että moraalikadon ongelmien taustalla olevat ilmiöt kuten informaation eriaikainen saapuminen eivät voi kadota. Moraali-ongelmat ovat pysyviä.

Kirjallisuutta:

Bester, H. and W.Guth, "Is Altruism Evolutionary Stable?", Berlin 1994.

Binmore, K. Game Theory and the Social Contract, vol.II: Just Playing, Cambridge, Mass: MIT Press 1998.

Cigno, A. and F. C. Rosati: "Why Do Indian Children Work and Is It Bad for Them", CESifo Conference on Employment and Social Protection, Munich, June 29-30, 2001-08-07

Dawkins, R., Geenin itsekkyyks, Art House 1993

Dollar, D. and A. Kraay, "Trade, Growth, and Poverty", Development Research Group, The World Bank, presented at the Wider conference on economic growth and poverty reduction, Helsinki, May 25-26, 2001.

Edmonds, E., and Pavnik, N., "Does Globalization Increase Child Labor? Evidence from Vietnam", NBER Working Paper Series, 8760, 2002.

Eicher, T.S. (1996), "Interaction Between Endogenous Human Capital and Technological Change", Review of Economic Studies, 63, 127-144.

Eshel, I., L.Samuelson, and A.Shaked, "Altruists, Egoists and Holigans in a Local Interaction Model", 1997.

Galor, O. and Tsiddon, D. (1997), "Technological Progress, Mobility, and Economic Growth", American Economic Review, 87, 363-382.

Golding, W., Kärpästen herra, Otava 1960.

Ilmakunnas, P. ja V. Kanninen, "Entrepreneurship, Economic Risks, and Risk Insurance in the Welfare State:Results with OECD Data 1978-93", German Economic Review, 2, August 2001, 195-218.

Kanninen, V. "Rahoituspalvelut eilen ja tulevaisuudessa", Studia Generalia 2001, Helsingin yliopiston vapaan sivistystyön toimikunta 2002.

Sala-I-Martin, X., "The Disturbing 'Rise' of Global Income Inequality", NBER Working Paper Series 8904, 2002.

Taloustaito 1999:4

Ridley, M. "Jalouden alkuperä. Epäitsekkyyden ja yhteistyön biologiaa", Art House, 1996.